

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΩΝ
ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΦΥΣΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟΥΠΟΛΗ ΖΩΓΡΑΦΟΥ
ΖΩΓΡΑΦΟΥ 157 80, ΑΘΗΝΑ

Αριστείδης Μπαλτάς

Τηλ: 210- 772 1608

Φαξ: 210- 772 1618

e-mail: abaltas@central.ntua.gr

NATIONAL TECHNICAL UNIVERSITY
SCHOOL OF
APPLIED MATHEMATICAL AND PHYSICAL
SCIENCES

ZOGRAFOU CAMPUS
GR 157 80 ATHENS, GREECE

Aristides Baltas

Tel.: (30)-210- 772 1608

Fax: (30)-210- 772 1618

e-mail: abaltas@central.ntua.gr

Αθήνα, 22 Μαΐου 2020

Βεβαίωση

Η παρούσα βεβαιώνει ότι οι εξής εργασίες του Δρ. Θ. Δημητράκου, πρώτον, «Η Ιστορική Επιστημολογία του Gaston Bachelard» και, δεύτερον, «Sigmund Freud: Το Ασυνείδητο ως Επιστημονικό Αντικείμενο» έχουν κριθεί (όχι μόνον από τον υπογράφο, αλλά και από εξειδικευμένους συναδέλφους που συμβουλευθήκα σχετικά) και έχουν γίνει δεκτές προς δημοσίευση στον συλλογικό τόμο *Φιλοσοφία και Επιστήμες στον εικοστό αιώνα II: η Γαλλική επιστημολογική παράδοση απέναντι στις κοινωνικές επιστήμες και τις επιστήμες του ανθρώπου*, τόμο τον οποίο συν-επιμελούμαι με τον ίδιο. Ο τόμος μέλλει να εκδοθεί το φθινόπωρο του τρέχοντος έτους από τις Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης (ΠΕΚ). Η συν-επιμέλεια προέκυψε μετά από δική μου πρόταση στον Δρ. Δημητράκο –παλαιό διδασκατορικό φοιτητή μου– λόγω της εξαιρετικής γνώμης που έχω αποκτήσει όλα τα χρόνια που μεσολάβησαν για τις ικανότητές του, τη στέρεη γνώση, την αφοσίωσή του σε κάθε έργο που αναλαμβάνει και την αντικειμενικότητα της κρίσης του.

Η βεβαίωση χορηγείται για κάθε νόμιμη χρήση.

Αριστείδης Μπαλτάς
Ομότιμος Καθηγητής ΕΜΠ
π. Υπουργός

Σίγκμουντ Φρόντ: Το Ασυνείδητο ως Επιστημονικό Αντικείμενο

Θοδωρής Δημητράκος

1. Εισαγωγή: Από την Ιατρική στην Ψυχανάλυση

Ο Σίγκμουντ Φρόντ (Sigmund Freud, 1856-1939) γεννήθηκε στο Φράιμπεργκ (Freiberg) της Μοραβίας (της σημερινής Τσεχίας), το οποίο εκείνη την περίοδο ήταν τμήμα της Αυστριακής αυτοκρατορίας, από εβραίους γονείς: τον Γιάκομπ (Jacob) Φρόντ και την Αμαλία Νάθανσον (Amalia Nathansohn). Από προηγούμενο γάμο του πατέρα του ο Σίγκμουντ είχε δύο ετεροθαλείς αδελφούς, οι οποίοι αργότερα μετοίκησαν στην Αγγλία, γεγονός που ενίσχυσε τόσο τους δεσμούς όσο και τον θαυμασμό του για τον φιλελευθερισμό της εν λόγω χώρας. Ο Γιάκομπ και η Αμαλία απέκτησαν συνολικά οκτώ παιδιά, με τον Σίγκμουντ να είναι ο πρωτότοκος. Ο δευτερότοκος Τζούλιους (Julius) πέθανε σε νηπιακή ηλικία, γεγονός που ο Φρόντ θα ανακαλέσει αρκετές φορές στο μέλλον και θα του αποδώσει σημαίνουσα θέση στην αυτοανάλυσή του.

Στην αυτοβιογραφία του το 1925 ο Φρόντ έγραφε ότι «έχει λόγους να πιστεύει» (Jones 2003, σελ. 41) πως ο πρόγονός του ήταν εγκατεστημένοι στην Ρηνανία, ώσπου το 14^ο με 15^ο αιώνα, λόγω αντισημιτικών διωγμών μετακινήθηκαν προς τα ανατολικά για να επιστρέψουν το 19^ο αιώνα μέσω της Γαλικίας στην Αυστρία. Ο πατέρας του ήταν έμπορος μαλλιού και εξαιτίας οικονομικών δυσκολιών μετανάστευσε με την οικογένειά του πρώτα στη Λειψία (1859) και κατόπιν στην Βιέννη (1860). Εκεί ο Σίγκμουντ θα περάσει σχεδόν ολόκληρη τη ζωή του, με εξαίρεση τον τελευταίο χρόνο της (1938-1939) οπότε και μετανάστευσε στο Λονδίνο, καθώς η προσάρτηση (Anschluss) της Αυστρίας από την ναζιστική Γερμανία κατέστησε την παραμονή του στην πρωτεύουσα της πρώτης αδύνατη. Στο Λονδίνο θα αφήσει και την τελευταία του πνοή ύστερα από 16 χρόνια μάχης με τον καρκίνο.

Παρόλο που «μεγάλωσε δίχως καμία πίστη σε έναν Θεό ή στην αθανασία [της ψυχής]» (Jones 2003, σελ. 61) ήρθε σε επαφή με τον Ιουδαϊσμό μέσω κυρίως του πατέρα του, ο οποίος ήταν ξακουστός στην εβραϊκή κοινότητα για την μελέτη της Τορά. Ήρθε επίσης σε επαφή με τον χριστιανισμό εξαιτίας της καθολικής νταντάς του. Σε ηλικία εννέα ετών έδωσε εξετάσεις και εισήχθη στο γυμνάσιο (Sperl Gymnasium) ένα χρόνο νωρίτερα από τη συνηθισμένη ηλικία. Στα μαθητικά του χρόνια επέδειξε αξιοσημείωτο ζήλο για τις σπουδές του και ήταν επικεφαλής της τάξης του για τα έξι από τα 8 τελευταία χρόνια του γυμνασίου. Πέραν των υπολοίπων, αξιοσημείωτο ήταν το χάρισμά του στη γλωσσομάθεια. Εκτός από την άριστη χρήση της γερμανικής (για την οποία θα τιμηθεί αργότερα με το βραβείο Goethe), στα μαθητικά του χρόνια ο Φρόντ εξοικειώθηκε πλήρως με τα λατινικά, τα αρχαία ελληνικά, τα γαλλικά και τα αγγλικά. Διδάχθηκε επίσης τα εβραϊκά, ενώ ήταν αυτοδίδακτος στα ιταλικά και τα ισπανικά.

Το 1873, στην πρώιμη ηλικία των 17 ετών, εισάγεται στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης όπου σπουδάζει Ιατρική. Κατά τη διάρκεια αυτών των σπουδών, οι οποίες

διήρκησαν τρία επιπλέον έτη των όσων ήταν αναγκαία, ο Φρόντ επιδόθηκε σε μια σειρά ερευνητικών αναζητήσεων πέραν των καθεαυτού ιατρικών (Jones 2003, σελ. 75). Παρακολούθησε τα φιλοσοφικά μαθήματα του Μπρεντάνο (Franz Brentano) (Gay 2006, σελ. 29), παρόλο που η υποχρεωτική τους παρακολούθηση από τους φοιτητές της Ιατρικής είχε καταργηθεί στο πανεπιστήμιο της Βιέννης από το 1872 ((Jones 2003, σελ. 76). Έδειξε ζωηρό ενδιαφέρον για την βιολογία και ιδιαίτερα για την ζωολογία. Μελέτησε τα αναπαραγωγικά όργανα των χελιών στο εργαστήριο ενός εκ των βασικών προπαγανδιστών του Δαρβινισμού στο γερμανόφωνο κόσμο, του Καρλ Κλάους (Carl Claus) (Gay 2006, σελ. 29). Επιπλέον, θήτευσε στο εργαστήριο φυσιολογίας του Μπρύκε (Ernst Wilhelm Ritter von Brücke) κάτι που αποτέλεσε σταθμό στην επιστημονική και επιστημολογική του συγκρότηση, καθώς τον έφερε σε επαφή με την λεγόμενη ιατρική σχολή του Χέλμχολτς (Hermann Ludwig Ferdinand von Helmholtz), η οποία διακρίνονταν για τα θετικιστικά και τα αναγωγιστικά (φυσικαλιστικά) χαρακτηριστικά της (βλ. §5).

Ο Φρόντ έλαβε το πτυχίο του το 1881. Το επόμενο έτος γνώρισε και αρραβωνιάστηκε την μέλλουσα σύζυγό του, Μάρθα Μπερνάυς (Martha Bernays) με την οποία επρόκειτο να αποκτήσει έξι παιδιά. Η γνωριμία αυτή, η οποία του δημιούργησε την σφοδρή επιθυμία να παντρευτεί την Μάρθα, σε συνδυασμό με τις άσχημες οικονομικές συνθήκες αμφοτέρων των νεαρών ερωτευμένων καθόρισε τις επαγγελματικές επιλογές του Φρόντ. Η φυσική ροπή του στην έρευνα, την οποία είχε ακολουθήσει κατά τα φοιτητικά του χρόνια, δεν μπορούσε να μετεξελιχθεί σε μια ερευνητική σταδιοδρομία διότι κάτι τέτοιο θα προϋπέθετε ένα στιβαρό οικονομικό υπόβαθρο, το οποίο δεν διέθετε. Αντίθετα, η άσκηση του ιατρικού επαγγέλματος θα του έδινε πολύ καλύτερες επαγγελματικές προοπτικές και θα του επέτρεπε να παντρευτεί πέντε χρόνια αργότερα (Jones 2003, σελ. 103).

Αφότου εγκατέλειψε το εργαστήριο του Μπρύκε, ξεκίνησε αμέσως την πρακτική του στο γενικό νοσοκομείο της Βιέννης. Εκεί πέρασε από τα τμήματα της χειρουργικής και της δερματολογίας για να καταλήξει στο τμήμα νευρολογίας-ψυχιατρικής του Μέυνερτ (Theodor Meynert), τον οποίο ο Φρόντ θεωρούσε τον μεγαλύτερο ανατόμο του εγκεφάλου της εποχής, αλλά δεν έτρεφε εξίσου μεγάλο θαυμασμό για τις ικανότητές του ως ψυχιάτρου (Jones 2003, σελ.99). Κατά το διάστημα αυτό, είχε την ευκαιρία να διεξάγει έρευνες στην νευρολογία. Ίσως οι πιο διάσημες, αλλά και πιο περιπετειώδεις εξ αυτών ήταν οι έρευνες για τις αναισθητικές και τις ψυχοτροπικές δράσεις της κοκαΐνης (βλ. Jones 2003, σελ. 111-133 & Gay 2006, σελ. 81-84).

Σταθμός στην πνευματική πορεία του Φρόντ αποτέλεσε η υποτροφία που έλαβε για να επισκεφτεί το Παρίσι και συγκεκριμένα το νοσοκομείο του Salpêtrière, ώστε να θητεύσει υπό τον Σαρκό (Jean-Martin Charcot). Ο τελευταίος θεωρείτο ο πατέρας της γαλλικής νευρολογίας και είχε αναπτύξει μια ριζοσπαστική θεωρία για την υστερία και μια αντίστοιχα νέα κλινική πρακτική. Πιο συγκεκριμένα, έκανε λόγο για ανδρική υστερία, κάτι που συνεπαγόταν ευθέως την υποτίμηση των ανατομικών αιτιών της ασθένειας και αναδείκνυε έτσι την ψυχολογική¹ της διάσταση. Παράλληλα,

¹ Από την αρχαιότητα ήδη ο ελληνικός όρος «υστερία» παραπέμπει στη μήτρα και την μετατόπισή της ως αιτιοπαθογένεια της ασθένειας. Αν, όμως, η αιτιοπαθογένεια της υστερίας είναι ανατομική και εδράζεται στα γυναικεία αναπαραγωγικά όργανα, η περίπτωση μιας ανδρικής υστερίας είναι αδύνατη.

χρησιμοποιούσε τη δια της ύπνωσης υποβολή των ασθενών. Ο Φρόντ επηρεάστηκε ιδιαίτερα από την εργασία του Γάλλου νευρολόγου και ανέλαβε να μεταφράσει στα γερμανικά κάποια κείμενά του. Επιστρέφοντας στην Βιέννη ανέλαβε να παρουσιάσει στους συναδέλφους του τις πρωτοποριακές θεωρίες του Σαρκό, δίχως ωστόσο ιδιαίτερα ευνοϊκή υποδοχή.

Από το 1886 έως το 1889 ο Φρόντ αντιμετώπιζε τα υστερικά συμπτώματα με συστάσεις για ανάπαυση, μαλάξεις και ύπνωση. Από το 1889, ωστόσο, θα αρχίσει να εγκαταλείπει την ύπνωση και σε συνεργασία με τον Μπρόουερ (Jozef Breuer) θα αναπτύξει την δια του λόγου θεραπεία (talking cure) σε εν εγρηγόρσει ασθενείς. Η συστηματική συνεργασία του με τον διάσημο και κατά 14 χρόνια μεγαλύτερο του νευρολόγο, θα έχει ως αποτέλεσμα την έκδοση των *Μελετών για την Υστερία* (Breuer & Freud 2018). Στα χρόνια που μεσολαβούν έως το 1900 και την έκδοση της *Ερμηνείας των Ονείρων* (Freud 1995) μπορούμε με ασφάλεια να τοποθετήσουμε τη γέννηση της ψυχανάλυσης καθώς είμαστε σε θέση να παρατηρήσουμε την διαμόρφωση των βασικών ψυχαναλυτικών εννοιών που αρθρώνονται σε ένα ενιαίο θεωρητικό σύστημα (μεταψυχολογία, βλ. §3) και την παράλληλη ωρίμανση της κλινική πρακτικής που θα αποτελέσει το πλέον ιδιάζον χαρακτηριστικό της ψυχανάλυσης (βλ. §2). Η παράλληλη αυτή εξέλιξη, σημαδεύτηκε από την λεγόμενη «αυτοανάλυση» (Jones 2003, 341-349) του Φρόντ, η οποία συντελέστηκε από το 1897 και στο πλαίσιο της συστηματικής αλληλογραφίας με τον ωτορινολαρυγγολόγο Βίλχεμ Φλις (Wilhelm Fliess).

2. Κλινική πρακτική: από την ύπνωση στο ντιβάνι.

Όπως είπαμε και στην εισαγωγή, η παραμονή του Φρόντ στο Παρίσι συντέλεσε στο να δημιουργηθεί μια τομή στην σκέψη του. Ο Σαρκό βάσιζε την εργασία του σε αυτό που ο ίδιος ονόμαζε «κλινικό-ανατομική μέθοδο», δηλαδή την συσχέτιση των συμπτωμάτων με κάποια βλάβη είτε στο μυοσκελετικό είτε στο νευρολογικό σύστημα. Ωστόσο, αναφορικά με τα υστερικά συμπτώματα παρατήρησε ότι αυτά δεν μπορούν να αναχθούν σε βλάβες του ανατομικού υποστρώματος² και επίσης δεν μπορούν να εκληφθούν ως προϊόν προσποίησης από τη μεριά του/της ασθενούς (Erwin 2002, σελ. 75-77) Επιπλέον, υιοθέτησε την άποψη ότι αυτά τα συμπτώματα οφείλονται σε κάποιου τύπου «ασυνείδητη ή υποσυνείδητη σκέψη» (Erwin 2002, σελ. 78). Αν και η κατοπινή φροϋδική έννοια του ασυνείδητου διαφέρει σημαντικά από εκείνη του Σαρκό, δεν μπορεί παρά να αναγνωριστεί η συμβολή του τελευταίου αφενός στην ψυχολογική ανάγνωση³ των υστερικών συμπτωμάτων και αφετέρου στην υιοθέτηση κάποιου τύπου σκέψης, η οποία είναι ασυνείδητη.

Παράλληλα, ο Σαρκό είχε απομονώσει μια ιδιαίτερη μορφή υστερίας, την τραυματική υστερία (Laplanche & Pontalis 1986, σελ. 523-524), στο πλαίσιο της οποίας τα συμπτώματα προκαλούνται από κάποια μορφή σωματικού τραύματος, η οποία αφενός δεν έχει προκαλέσει τέτοιες βλάβες στο νευρολογικό υπόστρωμα ώστε να δικαιολογούνται τα εν λόγω συμπτώματα (παραλύσεις, αφασίες κλπ) και αφετέρου

² Ο αποκλεισμός των βλαβών στο νευρικό σύστημα ως αιτιοπαθογένεια των υστερικών συμπτωμάτων βασίστηκε κυρίως στη διαπίστωση ότι οι υστερικές παραλύσεις δεν έχουν τον ίδιο εντοπισμό και τα ίδια σωματικά όρια και συσχετίσεις με τις παραλύσεις, οι οποίες έχουν νευρολογική προέλευση.

³ Εν αντιθέσει προς την αναγωγή τους σε βλάβες του νευρικού συστήματος.

τα τελευταία εκδηλώνονται έπειτα από κάποια περίοδο επώασης. Ο Φρόντ μαζί με τον Μπρόιερ εξέλαβαν αυτόν τον τύπο υστερίας ως το μοντέλο για όλες τις υστερικές εκδηλώσεις (Erwin 2002, σελ. 78), πεποίθηση που κατόπιν θα οδηγήσει τον πρώτο στην ιδέα ότι τα τραύματα που ελλοχεύουν πίσω από τις υστερικές εκδηλώσεις είναι σεξουαλικής υφής⁴.

2.1. Ύπνωση

Ο Σαρκό ξεκίνησε να χρησιμοποιεί την ύπνωση ήδη από το 1878, όταν ακόμα πίστευε στην νευρολογική αιτιοπαθογένεια της υστερίας, θεωρώντας, όπως οι περισσότεροι νευρολόγοι της εποχής, ότι τόσο η τελευταία όσο και η επιληψία αποτελούν οργανικές ασθένειες με μη ορατές εγκεφαλικές βλάβες. Επιπλέον, εκτιμούσε ότι η επιδεκτικότητα στην ύπνωση είναι ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των υστερικών (Bogousslavsky Walusinski & Veyrunes 2009, σελ. 195). Χρησιμοποιούσε την ύπνωση για να αναπαράγει πειραματικά τα υστερικά συμπτώματα χρησιμοποιώντας έναν υποτυπώδη τραυματισμό ή την απλή υποβολή.

Ο Φρόντ, επιστρέφοντας στην Αυστρία μετά την θητεία του στο Salpêtrière, έκανε την υπόθεση πως αν η ύπνωση μπορεί να οδηγήσει στην παραγωγή συμπτωμάτων, τότε εξίσου θα μπορούσε να οδηγήσει και στην απάλειψή τους. Έτσι, σύμφωνα με τον ίδιο (Freud 1917, σελ. 2) παρότρυνε τον Μπρόιερ να ξαναχρησιμοποιήσει την καθαρτική μέθοδο, την οποία ο τελευταίος ασκούσε ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1880, σε εν υπνώσει ασθενείς. Η μέθοδος αυτή προϋπέθετε ότι τα υστερικά συμπτώματα οφείλονται σε ξεχασμένες σκηνές της ζωής τους (τραύματα) και ωθούσε τους ασθενείς να ανακαλέσουν και να αναπαράγουν αυτές τις εμπειρίες εν υπνώσει. Η σύνδεση αυτή οδηγούσε σε κάθαρση, η οποία επερχόταν με την ταυτόχρονη υποχώρηση των συμπτωμάτων. Ωστόσο, μια σειρά από λόγους όπως η μειωμένη επιδεκτικότητα κάποιων ασθενών στην ύπνωση, τα πρόσκαιρα αποτελέσματα στην αντιμετώπιση των συμπτωμάτων και η μη ικανοποίηση του Φρόντ από την αποσπασματική αντιμετώπιση του εκάστοτε συμπτώματος⁵, ώθησαν τον τελευταίο στην εγκατάλειψη της ύπνωσης.

Ο ίδιος ο Φρόντ (1917, σελ. 1) ανασυγκροτεί ως εφιαλτήριο για την γέννηση της ψυχαναλυτικής τεχνικής την εγκατάλειψη της ύπνωσης και την εισαγωγή της τεχνικής των ελεύθερων συνειρμών. Μεταξύ των δύο παραπάνω τεχνικών μεσολάβησε ένα μικρό διάστημα, κατά το οποίο εφάρμοσε την «τεχνική άσκησης πίεσης» ((Erwin 2002, σελ. 223), κατά την οποία πίεζε το μέτωπο των ασθενών και τους παρότρυνε να του αναφέρουν την πρώτη σκέψη που τους έρχονταν στο νου αφότου τους έκανε μια ερώτηση.

2.2. Η αυτοανάλυση του Φρόντ.

⁴ Αρκετά νωρίς, από το 1897 (Jones 2003, σελ. 289) ο Φρόντ άρχισε να αμφιβάλει για το αν οι μνήμες των ασθενών που σχετίζονται με τραυματικά επεισόδια αποπλάνησης στην παιδική ηλικία αντιστοιχούσαν στην πραγματικότητα. Σταδιακά άρχισε να πείθεται ότι πρόκειται κυρίως για παιδικές φαντασιώσεις, κάτι που τον οδήγησε στην έννοια της παιδικής σεξουαλικότητας. Επίσης, κατέστησε την ψυχαναλυτική έννοια του τραύματος πολύ πιο πολύπλοκη από την αρχική έννοια του Σαρκό (βλ. Fletcher 2013, ιδιαίτερα σελ. 57-152).

⁵ Ο Μπρόιερ χρησιμοποιούσε την καθαρτική μέθοδο για το κάθε σύμπτωμα χωριστά κι έτσι δεν στόχευε στον γενικό πυρήνα των υστερικών συμπτωμάτων.

Η μη κατευθυντική μέθοδος των ελευθέρων συνειρμών χρησιμοποιήθηκε από τον Φρόντ προκειμένου να φέρει εις πέρας αυτό που έκτοτε συνηθίζουμε να αποκαλούμε «αυτοανάλυση» του (Jones 2003, σελ. 341). Ύστερα από τη δημοσίευση των *Μελετών για την Υστερία* το 1895 η συνεχιζόμενη αντίσταση του Μπρόνερ να αποδεχθεί την σεξουαλική φύση της αιτιοπαθογένειας των νευρώσεων, σε συνδυασμό με κάποιους προσωπικούς λόγους (Jones 2003, σελ. 279) είχε ως αποτέλεσμα τη διακοπή της συνεργασίας των δύο ανδρών. Την ίδια περίπου περίοδο ο Φρόντ συνάπτει μια στενή φιλική σχέση με τον Φλις, η οποία περιλαμβάνει αρκετά συχνές συναντήσεις και αρκετά συχνότερη αλληλογραφία, στην οποία ανταλλάσσουν επιστημονικές απόψεις και όχι μόνο. Στο πλαίσιο αυτής της αλληλογραφίας από το 1895 σποραδικότερα και από τον Ιούλιο του 1897 συχνότερα ο Φρόντ επιτελεί την αυτοανάλυσή του, στέλνοντας τα πορίσματά της στον Φλις. «Δύο σημαντικοί τομείς των ερευνών του Φρόντ είναι στενά συνδεδεμένοι με την αυτοανάλυσή του: η ερμηνεία των ονείρων και η αναγνώριση της παιδικής σεξουαλικότητας» (Jones 2003, σελ. 343). Η καταγραφή και η ερμηνεία των ιδίων του των ονείρων αποτέλεσε το κυριότερο υλικό αυτής της αυτοανάλυσης. Παράλληλα, είχε ανακαλύψει στην προσωπική του ιστορία το πάθος για την μητέρα του και τον φθόνο για τον πατέρα του, θεωρώντας πως αποτελεί ένα πανανθρώπινο χαρακτηριστικό, στο οποίο εδράζεται και η απήχηση της τραγωδίας του Οιδίποδα (Jones 2003, σελ. 348).

Η αυτοανάλυση του Φρόντ σε συνδυασμό με την προϊούσα συγκέντρωση υλικού από τους ασθενείς του, οδήγησε στην έκδοση της *Ερμηνείας των Ονείρων*, βιβλίο που ο συγγραφέας τα κατοπινά χρόνια της ζωής του θα θεωρήσει την μεγαλύτερη ανακάλυψη. Σύμφωνα με την φροϋδική οπτική, «το όνειρο [...] δεν είναι χωρίς νόημα, δεν είναι παράλογο και δεν προϋποθέτει πως ένα μέρος του θησαυρού των παρατάσεών μας κοιμάται. Είναι ένα ψυχικό φαινόμενο πλήρους αξίας και μάλιστα μια εκπλήρωση επιθυμίας» (Freud 1994α, σελ. 129). Επομένως, η κατανόηση του ονείρου είναι προνομιακή για την κατανόηση των διεργασιών της άγρυπνης ζωής.

Οι βασικές υποθέσεις, οι οποίες συγκροτούν την φροϋδική ερμηνεία των ονείρων είναι οι ακόλουθες. Κατά τη διάρκεια του ύπνου χαλαρώνει η λογοκρισία που χαρακτηρίζει την άγρυπνη ζωή και επομένως, μπορούν να αναδυθούν διαυγέστερα οι ασυνείδητες επιθυμίες του ονειρευόμενου. Η χαλάρωση της λογοκρισίας, ωστόσο, δεν σημαίνει και την παντελή απουσία της. Για το λόγο αυτό, αναφορικά με τα όνειρα θα πρέπει να διακρίνουμε ανάμεσα στο «έκδηλο και το λανθάνον περιεχόμενο [τους]» (Freud 1994α, σελ. 138, η έμφαση στο πρωτότυπο). Το πρώτο αφορά το σενάριο του ονείρου, αυτό που ο αφυπνισμένος μπορεί να ανακαλέσει. Το δεύτερο αφορά την πραγματική σημασία του ονείρου, η οποία διαστρέφεται εξαιτίας ακριβώς της λογοκρισίας που υφίσταται κατά τη διάρκεια του ονείρου και η οποία οδηγεί στην παραμόρφωση του λανθάνοντος σε έκδηλο περιεχόμενο. Οι βασικοί μηχανισμοί που χρησιμοποιεί η ονειρική διεργασία για να παραμορφώσει το λανθάνον περιεχόμενο είναι δύο: η μετάθεση⁶ και η συμπύκνωση⁷. Συμπερασματικά, το έκδηλο περιεχόμενο

⁶ «Αν το όνειρο καταγραφεί, θα καταλάβει μισή σελίδα: η ανάλυση στην οποία περιλαμβάνονται οι ιδέες του ονείρου, απαιτεί ένα κείμενο εξαπλάσιας, οκταπλάσιας ή δωδεκαπλάσιας έκτασης. Η αναλογία είναι διαφορετική για κάθε όνειρο· καθόσον μπόρσα να ελέγξω δεν αλλάζει ποτέ το νόημά της» (Freud 1994, σελ. 253).

⁷ «Το όνειρο είναι τρόπον τινά *διαφορετικά* επικεντρωμένο, το περιεχόμενο του έχει διαφορετικά στοιχεία απ' ότι οι ονειρικές ιδέες» (Freud 1994, σελ. 253, η έμφαση στο πρωτότυπο)

του ονείρου μπορεί, με τη χρήση της σωστής ερμηνευτική τεχνικής, να μας οδηγήσει στο λανθάνον περιεχόμενο, το οποίο συνιστά πάντοτε την έκφραση μιας ασυνείδητης επιθυμίας. Ως εκ τούτου, «η ερμηνεία των ονείρων είναι η βασιλική οδός της γνώσης των ασυνείδητων δραστηριοτήτων του νου» (Freud 2010, σελ. 604).

2.3. Ψυχαναλυτική θεραπεία.

Η εγκατάλειψη της ύπνωσης και η συνακόλουθη πριμοδότηση των ελεύθερων συνειρμών καθώς και η αυτοανάλυση με την ανάδειξη προνομιακών για την αποκωδικοποίηση των ασυνείδητων επιθυμιών εκδηλώσεων⁸, οδήγησαν τον Φρόυντ στην ωρίμανση της ψυχαναλυτικής τεχνικής και κατ' επέκταση στην τοποθέτηση των θεμελίων της ψυχαναλυτικής θεραπείας⁹.

Η βασική υπόθεση που καθοδηγεί την εν λόγω θεραπεία είναι ότι τα συμπτώματα του ασθενούς¹⁰ (φοβίες, άγχος, ψυχαναγκασμοί, κατάθλιψη κλπ.) εδράζονται σε κάποια ασυνείδητη σύγκρουση¹¹. Προκειμένου να αναδυθεί στην συνείδηση και να επιλυθεί μια τέτοιου τύπου σύγκρουση ο αναλυόμενος θα πρέπει να οδηγηθεί σε μια σειρά μακροχρόνιων και ενίοτε επίπονων ελευθέρων συνειρμών, οι οποίοι «συνίστανται στην έκφραση όλων, χωρίς καμία διάκριση, των σκέψεων που περνούν από τον νου, είτε με αφορμή ένα συγκεκριμένο στοιχείο [...] είτε αυθόρμητα» (Laplanche & Pontalis 1986, σελ. 179). Τούτο δεν είναι τόσο εύκολο όσο ίσως μοιάζει με την πρώτη ματιά καθώς, σύμφωνα πάντοτε με την φρουδική οπτική, οι ασθενείς προβάλλουν άλλοτε ισχυρότερη κι άλλοτε ασθενέστερη αντίσταση στην ψυχανάλυση. Προβάλλουν δηλαδή αντίσταση στην πρόσβαση στο ασυνείδητό τους, καθώς αυτή ανατρέπει την κατάσταση ισορροπίας τους, η οποία οσοδήποτε παθολογική και αν είναι χαρακτηρίζεται πάντοτε από δευτερογενή οφέλη.

Σημαντικό ρόλο στην ψυχαναλυτική θεραπεία διαδραματίζει το φαινόμενο της μεταβίβασης. Ως μεταβίβαση, γενικά, ορίζεται η τάση «κάθε ατομικού υποκειμένου να μεταβιβάσει σε νέες καταστάσεις τρόπους απόκρισης παλιών βιωμάτων» (Erwin 2002, σελ. 78). Στο πλαίσιο των ψυχαναλυτικών συνεδριών, ωστόσο, ο όρος δηλώνει το σύνολο των σκέψεων και τον συναισθημάτων που ο αναλυόμενος αποδίδει στον αναλυτή. Κατά τη διάρκεια της μεταβίβασης ο τελευταίος υποκαθιστά υποκείμενα της προσωπικής ιστορίας του πρώτου και κυρίως τους γονείς. Η διαδικασία της μεταβίβασης χαρακτηρίζεται από εσωτερικά ενάντιες τάσεις. Από τη μία μεριά λειτουργεί ως αντίσταση στην πρόσβαση στην πηγή της ασυνείδητης σύγκρουσης, καθώς τα χαρακτηριστικά που τη συγκροτούν μεταβιβάζονται ακριβώς στον αναλυτή.

⁸ Αναφερθήκαμε ήδη στα όνειρα, αλλά μία ακόμα ομάδα φαινομένων που προσφέρει προνομιακή πρόσβαση στο ασυνείδητο είναι οι λεγόμενες παραπράξεις (γλωσσικά ολισθήματα, παρακοή, παρανάγνωση, λησμόνηση κλπ, βλ. Freud 2016α).

⁹ Η ψυχαναλυτική θεραπεία αποτέλεσε τον πρόγονο όλων των ειδών «θεραπείας λόγου» (talking cure), ακόμα και αν αυτές βασίζονται σε θεωρήσεις του ανθρώπινου ψυχιζμού οι οποίες είναι εντελώς ασύμβατες με την ψυχαναλυτική θεωρία (π.χ. γνωστική-συμπεριφορική ψυχοθεραπεία, προσωποκεντρική ψυχοθεραπεία κλπ.).

¹⁰ Πρέπει να επισημανθεί πως οι ασθενείς που μπορούν να δεχθούν την κλασική ψυχαναλυτική θεραπεία (εν αντιθέσει προς κάποιο είδος αναλυτικής ψυχοθεραπείας) δεν μπορούν να βρίσκονται στο φάσμα των ψυχώσεων. Έτσι όταν κάνουμε λόγο για ασθενείς στο παρόν πλαίσιο αναφερόμαστε αποκλειστικά σε νευρωσικούς.

¹¹ Η σημασία του όρου θα διαφανεί καλύτερα στην επόμενη ενότητα που θα περιγράψουμε την τοπική θεωρία του Φρόυντ.

Από την άλλη μεριά, όμως, συνθέτει το πεδίο των επιθυμιών και των εννοητικών τάσεων του αναλυόμενου αποτελώντας ένα προνομιακό πεδίο κατανόησης. Με τα λόγια του ίδιου του Φρόυντ (1912, σελ. 108):

Η μεταβίβαση είναι ένα πεδίο μάχης στο οποίο πρέπει να νικήσουμε [...]. Κανείς δεν θα μπορούσε να αμφισβητήσει ότι για τον αναλυτή, το καθήκον να τιθασεύσει τις εκδηλώσεις της μεταβίβασης συνιστά τη μεγαλύτερη δυσκολία. Δεν πρέπει όμως να παραβλέπουμε ότι αυτή ακριβώς η δυσκολία μας προσφέρει μια ανεκτίμητη υπηρεσία, διότι είναι αυτή ακριβώς που επιτρέπει στις ερωτικές διακινήσεις που είχαν αποκρυβεί και ξεχαστεί, να γίνουν επίκαιρες και να εκδηλωθούν

Για τους παραπάνω λόγους, η στάση του αναλυτή πρέπει να είναι αυτή που τιθασεύοντας τις εκδηλώσεις της μεταβίβασης θα επιτρέψει την όσο το δυνατόν πιο ελεύθερη ροή των συνειρμών του αναλυόμενου, προκειμένου να οδηγηθεί στην πηγή των συμπτωμάτων: την βασική ασυνείδητη σύγκρουση. Τούτο προϋποθέτει τον έλεγχο από την μεριά του αναλυτή ακόμα και των ασυνείδητων αντιδράσεών του (αντιμεταβίβαση) στα λεγόμενα του αναλυόμενου. Ένας από τους βασικούς τρόπους που επέλεξε ο Φρόυντ να ασκήσει αυτού του είδους τον έλεγχο είναι η σχεδόν γραφική ύπτια θέση του αναλυόμενου στο ντιβάνι, η οποία του στερεί τη δυνατότητα οπτικής επαφής με τον αναλυτή.

3. Μεταψυχολογία: το θεωρητικό εποικοδόμημα της ψυχανάλυσης

Ήδη από το 1896, σε ένα γράμμα προς τον Φλις, ο Φρόυντ είχε χρησιμοποιήσει τον όρο «μεταψυχολογία» (Holder 2014^a, σελ. 22). Ο παραλληλισμός με την μεταφυσική είναι πρόδηλος και μπορεί, εκτός των άλλων, να φωτίσει τις επιστημολογικές προκειμένες της σκέψης του Φρόυντ (βλ. §5). Η αναλογία είναι η εξής: «όπως η μεταφυσική αναφέρεται σ' ένα πεδίο της πραγματικότητας που διαφεύγει της εμπειρίας και το οποίο ωστόσο την θεμελιώνει [ενν. την εμπειρία] αποβλέποντας σ' ένα άλλο (πεδίο) πέραν της φυσικής, έτσι και η μεταψυχολογία υποδηλώνει μια «ψυχολογία που απολήγει στο βάθος του συνειδητού»¹²» (Autiquet 1994, σελ. 10). Επιπλέον, η μεταψυχολογία δεν αφορά μόνο τα κλινικά φαινόμενα, δηλαδή τα φαινόμενα που θεωρούνται ψυχοπαθολογικά (Jones 2003, σελ. 365). Συνιστά το γενικό σύστημα των πιο αφηρημένων εννοιών της ψυχανάλυσης, σύστημα που βασιζόμενο σε λίγες αρχές φιλοδοξεί να εξηγήσει και γενικότερα να οικειοποιηθεί γνωσιακά το σύνολο των ψυχολογικών φαινομένων.

Το 1915 ο Φρόυντ θα συγγράψει μια σειρά δοκιμίων, τα οποία θα τιτλοφορήσει ως δοκίμια μεταψυχολογίας. Από τα δώδεκα αυτά κείμενα, μόνο τα πέντε δημοσιεύτηκαν (Freud 2000) ενώ τα υπόλοιπα επτά καταστράφηκαν από τον ίδιο τον Freud (Autiquet 1994, σελ. 9) πιθανότατα το 1919. Σε ένα από αυτά τα πέντε δημοσιευμένα κείμενα («Το ασυνείδητο») θα προσδιορίσει το περιεχόμενο του όρου μεταψυχολογία ως εξής: «Προτείνουμε [...] να ονομάσουμε μεταψυχολογική ανάλυση κάθε διεξοδική

¹² Freud, S. *La Naissance de la Psychanalyse*, PUF, p. 129.

περιγραφή κάποιας ψυχικής διαδικασίας που αναφέρεται στη *δυναμική, τοπογραφική και οικονομική* της πλευρά» (Freud 2000, σελ. 68, η έμφαση στο πρωτότυπο)¹³.

3.1. Οι τοπικές θεωρίες.

Στην εξέλιξη της σκέψης του Φρόυντ μπορούμε να διακρίνουμε δύο βασικές τοπικές ή τοπογραφικές θεωρήσεις για την δομή του ψυχικού οργάνου: η πρώτη τοπική διακρίνει μεταξύ ασυνείδητου (Ασν), προσυνειδητού (Πσν) και συνείδητης (Σν), ενώ η δεύτερη μεταξύ του εγώ (ego), του Αυτό (ή Εκείνο, id) και του υπερεγώ (super-ego). Γενικά ως τοπική μπορεί να περιγραφεί η «θεωρία ή άποψη με την οποία το ψυχικό όργανο υποδιαιρείται σε έναν ορισμένο αριθμό συστημάτων. Τα συστήματα αυτά χωροθετούνται από μια ορισμένη τάξη τα μεν προς τα δε, έτσι ώστε, μεταφορικά μιλώντας, μπορούμε να τα θεωρήσουμε ως ψυχικούς τόπους και να τα απεικονίσουμε με μια γραφική παράσταση στο χώρο» (Laplanche & Pontalis 1986, σελ. 497).

Η πρώτη τοπική θεωρία περιγράφεται για πρώτη φορά από τον Φρόυντ (1995, σελ. 445-536) στο έβδομο κεφάλαιο της *Ερμηνείας των Ονείρων*. Θα αναπτυχθεί, ωστόσο, περισσότερο στα δοκίμια του 1915 (Freud 2000). Όπως είπαμε, σύμφωνα με αυτήν, το ψυχικό όργανο διαιρείται σε τρία υποσυστήματα: το ασυνείδητο, το προσυνειδητό και η συνείδηση. Όπως εξηγεί ο Φρόυντ (1994α, σελ. 284-285):

Η πιο ωμή παράσταση που σχηματίζουμε για αυτά τα συστήματα είναι η πιο βολική για εμάς, τα φανταζόμαστε ως χώρους. Ταυτίζουμε δηλαδή το σύστημα του ασυνειδήτου με έναν μεγάλο προθάλαμο, όπου οι ψυχικές διεγέρσεις ταυτίζονται με ανθρώπινα όντα. Με αυτόν τον προθάλαμο συνδέεται ένας άλλος χώρος, πιο στενός, κάτι σαν σαλόνι, όπου μένει η συνείδηση. Στο κατώφλι όμως μεταξύ των δύο χώρων υπηρετεί ένας φρουρός, ο οποίος επιθεωρεί τις επιμέρους ψυχικές παρορμήσεις, τις λογοκρίνει και όταν δεν του αρέσουν δεν τις αφήνει να μπουκνουν στο σαλόνι.

Όπως γίνεται σαφές κι από το παραπάνω απόσπασμα, η κυρίαρχη διάσταση που διέπει την σχέση των τριών συστημάτων είναι αυτή της λογοκρισίας. Οι επιθυμητικές ροπές που δεν συνάδουν με τις κοινωνικές απαγορεύσεις είτε εμποδίζονται να φτάσουν στο σύστημα της Σν είτε απωθούνται και επιστρέφουν σε μια ασυνείδητη μορφή.

Τα βασικά χαρακτηριστικά του Ασν είναι τα εξής: «έλλειψη αντιφάσεων, πρωτογενής διαδικασία (κινητικότητα των επενδύσεων), αχρονικότητα και υποκατάσταση της εξωτερικής πραγματικότητας από την ψυχική πραγματικότητα [...]» (Freud 2000, σελ. 74, η έμφαση στο πρωτότυπο). Τούτο σημαίνει πως στο Ασν επικρατεί πολύ μεγαλύτερη κινητικότητα στην ένταση των επενδύσεων, η οποία κατά βάση επιτυγχάνεται με τους μηχανισμούς της συμπύκνωσης και της μετάθεσης¹⁴. Επιπλέον, δεν υπάρχει αντίφαση μεταξύ επιθυμιών, οι οποίες σε ένα συνειδητό επίπεδο εκλαμβάνονται ως αντιθετικές και ο χρόνος δεν διαδραματίζει κανέναν ρόλο στις ασυνείδητες διαδικασίες. Η χρονική διάταξη και η αντίφαση μεταξύ δύο εννομήσεων

¹³ Έντεκα χρόνια αργότερα σε ένα αυτοβιογραφικό του κείμενο ο Φρόυντ (1950, σελ. 108) με παραπλήσιο τρόπο θα πει: «με τον όρο μεταψυχολογία εννοούσα μια μέθοδο προσέγγισης, σύμφωνα με την οποία κάθε νοητική διεργασία θεωρείται σε σχέση με τρεις συντεταγμένες, τις οποίες ονόμασα δυναμική, τοπική (ή τοπογραφική) και οικονομική αντίστοιχα: αυτός μου φάνηκε ο απώτατος σκοπός που η ψυχολογία μπορεί να πετύχει». Θα παραδεχθεί, ωστόσο, πως η προσπάθεια έμεινε ανολοκλήρωτη.

¹⁴ Οι οποίοι δεν θεωρούνται τυχαία οι βασικοί μηχανισμοί της διεργασίας του ονείρου.

είναι χαρακτηριστικά που εμφανίζονται μόνο στο συνειδητό επίπεδο. Τέλος, το Ασν υπακούει μόνο στην αρχή της ηδονής, οι απαιτήσεις του συμμορφώνονται μόνο στις απαιτήσεις για αποφυγή της οδύνης και τον προσπορισμό ηδονής, δίχως να λαμβάνουν υπόψη της πραγματικότητα (αρχή της πραγματικότητας).

Το Πσν χωρίζεται τόσο από το Ασν όσο και από την Σν μέσω λογοκρισίας: μια πρώτη άσκηση της λογοκρισίας εμποδίζει το ασυνείδητο υλικό να εισέλθει στο Πσδ, ενώ μια δεύτερη λογοκρισία, εμποδίζει το περιεχόμενο του Πσδ να αναδυθεί στη συνείδηση. Τα περιεχόμενα αυτά, όπως εξηγεί ο Φρόντ (2011α) είναι ασυνείδητα μόνο από την περιγραφική σκοπιά, ενώ από τη δυναμική σκοπιά μπορούν να γίνουν ανά πάσα στιγμή περιεχόμενα της συνείδησης. Αντίθετα τα περιεχόμενα του Ασν είναι ασυνείδητα τόσο από περιγραφική όσο και από δυναμική σκοπιά. Ο Φρόντ «ανάγει πάντοτε τη διαφορά μεταξύ του Ασν και του Πσδ στο γεγονός ότι η προσυνειδητή αναπαράσταση συνδέεται με την λεκτική έκφραση» (Laplanche & Pontalis, 1986, σελ. 402). Επιπλέον, πάλι σε αντίθεση με το Ασν, το Πσδ διέπεται από την δευτερογενή διαδικασία όπως και η Σν. Σε άλλα σημεία του έργου του ο Φρόντ μοιάζει να θεωρεί το Πσδ τμήμα της συνείδησης, ενώ σε άλλα σημεία μοιάζει να θεωρεί πως το Πσδ και το σύστημα αντίληψη-συνείδηση έχουν σαφώς διαχωρισμένα όρια (Laplanche & Pontalis, 1986, σελ. 401).

Τέλος, η Σν ή αλλιώς το σύστημα αντίληψη-συνείδηση βρίσκεται στην περιφέρεια του ψυχικού οργάνου και δέχεται την επίδραση τόσο των ερεθισμάτων του εξωτερικού κόσμου όσο και τις πληροφορίες που έρχονται από το εσωτερικό, δηλαδή τα αισθήματα που εγγράφονται στο δίπολο ηδονή-οδύνη και τις μνημονικές τους αναβιώσεις. Η Σν ομοίως με το Πσδ και σε αντίθεση με το Ασν, διέπεται από τη δευτερογενή διαδικασία και υπακούει στην αρχή της πραγματικότητας και όχι αποκλειστικά στην αρχή της ηδονής.

Όπως αναφέρουν οι Λαπλάνς και Πονταλίσ (Laplanche & Pontalis, σελ. 501-502), η διάκριση μεταξύ των διαφορετικών συστημάτων του ψυχικού οργάνου «[...] θέτει το ερώτημα της προέλευσης της τοπικής διάκρισης». Ενώ επισημαίνουν ότι «θα μπορούσαμε να βρούμε στο έργο του Φρόντ δύο πολύ διαφορετικά είδη απαντήσεων: η πρώτη εμπνευσμένη από τον γενετισμό [...] συνίσταται στην υπόθεση ότι η διαφοροποίηση των συστημάτων αναδύεται προοδευτικά από το ασυνείδητο σύστημα, το οποίο με την σειρά του έλκει την καταγωγή του από το βιολογικό υπόστρωμα. Η δεύτερη απάντηση επιχειρεί να αναγάγει τη συγκρότηση του ασυνειδήτου στη διαδικασία της απώθησης [...] (ό,τι είναι τώρα ασυνείδητο τώρα είναι συνειδητό». Εν ολίγοις, είτε η διάκριση συνείδησης-ασυνειδήτου προήλθε μέσα από τον μηχανισμό της απώθησης και άρα προέκυψε από μια πρότερη κατάσταση συνείδησης είτε η διάκριση προέκυψε εξελικτικά από μια πρότερη κατάσταση ασυνειδήτου.

Η δεύτερη τοπική ή αλλιώς δομική (Holder 2014d, σελ. 39) θεωρία, η οποία εισάγεται από τον Φρόντ το 1923 (Freud 2011α), μοιάζει να προκρίνει την γενετιστική-εξελικτικιστική σκοπιά. Το ψυχικό όργανο, σύμφωνα με τη δεύτερη τοπική, διαιρείται μεταξύ των συστημάτων του Αυτό, του Εγώ και του Υπερεγώ. Ο βασικός λόγος για τον οποίο κρίθηκε αναγκαία μια τέτοια τροποποίηση είναι ότι αν προσπαθήσουμε να ανασυγκροτήσουμε τις νευρώσεις ως μια σύγκρουση μεταξύ της συνείδησης και του ασυνειδήτου, όπως συνήθιζαν οι ψυχαναλυτές να κάνουν τα πρώτα

χρόνια, αντιμετωπίζουμε αρκετές δυσκολίες και αρκετούς γρίφους. Αντίθετα, διαθέτουμε μεγαλύτερη ευρετική ισχύ αν αντικαταστήσουμε την παραπάνω αντίθεση με την αντίθεση ανάμεσα σε ένα συνεκτικό Εγώ και ένα απωθημένο τμήμα του (Freud 2011α, κεφ. 1). Ο Φρόντ διαπιστώνει, δηλαδή, πως το ασυνείδητο δεν είναι ισοεκτατό με το σύνολο του απωθημένου περιεχομένου. Ό,τι είναι απωθημένο είναι ασυνείδητο, αλλά δεν είναι όλο το ασυνείδητο περιεχόμενο απωθημένο.

Σε αυτήν την δεύτερη τοπογραφική απεικόνιση, το *Αυτό* αποτελεί την πηγή ολόκληρης της ψυχικής ενέργειας και είναι εξ ολοκλήρου ασυνείδητο. Είναι ο «τόπος», όπου συγκεντρώνονται οι ενορμήσεις, οι οποίες είτε έχουν βιολογική (φυλογενετική) βάση είτε συνιστούν απωθημένο υλικό. Είναι το μοναδικό μέρος του ψυχικού οργάνου, το οποίο είναι παρόν με τη γένεση του ανθρώπου και παραμένει μια ενστικτική σταθερά για όλη τη διάρκεια της ζωής του. Όπως εύκολα συμπεραίνει κανείς το *Αυτό* διαθέτει όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που απέδιδε ο Φρόντ στο ασυνείδητο: υπακούει αποκλειστικά στην αρχή της ηδονής, δεν διαθέτει χρονικότητα ούτε υπακούει στο νόμο της μη αντίφασης. Ταυτόχρονα δεν επηρεάζεται καθόλου από τα ηθικά συστήματα και τη διάκριση καλού και κακού, αλλά υπακούει αποκλειστικά στις επιταγές του διπόλου οδύνη/ηδονή. Είναι το «σκοτεινότερο» τμήμα του ψυχικού οργάνου και μπορούμε να το γνωρίσουμε μόνο με την ανάλυση των ονείρων και της νευρωσικής συμπτωματολογίας (Freud 2011δ, σελ. 4682).

Το Υπερεγώ από την άλλη, αποτελεί τις εσωτερικευμένες, από το υποκείμενο, κοινωνικές απαγορεύσεις και το περιεχόμενό του σχετίζεται κυρίως με τα γονεϊκά πρότυπα. Σύμφωνα με τον Φρόντ (Freud 2011δ, σελ. 4676), η δημιουργία του Υπερεγώ του παιδιού γίνεται με μοντέλο όχι τους γονείς, αλλά τα γονεϊκά Υπερεγώ και με αυτήν την έννοια αποτελεί ένα όργανο της παράδοσης που μεταβιβάζει κανονιστικές αρχές από γενιά σε γενιά. Το περιεχόμενο του Υπερεγώ είναι ταυτόσημο με το ιδανικό Εγώ και υπό αυτήν την έννοια είναι το τμήμα του ψυχικού οργάνου που ωθεί το υποκείμενο στην —κοινωνικώς αποδεκτή— τελειότητα. Είναι στο μεγαλύτερο μέρος του, αλλά όχι στο σύνολό του ασυνείδητο. Έρχεται σε σύγκρουση με το *Αυτό* καθώς το τελευταίο υπακούει μόνο στην αρχή της ηδονής ενώ το Υπερεγώ εκφράζει την τάση για κοινωνική συμμόρφωση. Είναι η πηγή των ενοχών για κάθε πράξη ή σκέψη, η οποία δεν συμμορφώνεται με τα κοινωνικά ιδεώδη. Τέλος, αποτελεί την εσωτερίκευση της πατρικής φιγούρας και δια αυτής την εσωτερίκευση των πολιτισμικών ρυθμιστικών αρχών. Συγκροτείται μόνο μετά την επίλυση του Οιδιποδείου συμπλέγματος και υπό αυτήν την έννοια είναι ο κληρονόμος του τελευταίου (βλ. §3.4).

Το Εγώ αποτελεί το σύστημα που συμπληρώνει τα μέλη της τριάδας της δεύτερης τοπικής θεωρίας, αποτελώντας, όμως, εκείνο το μέρος, το οποίο είναι επιφορτισμένο με την εξυπηρέτηση των συμφερόντων του υποκειμένου συνολικά. Το καθήκον του Εγώ είναι να συμβιβάζει τις επιταγές από τρεις διαφορετικές πηγές: το *Αυτό*, το Υπερεγώ και την εξωτερική πραγματικότητα, διατηρώντας ταυτόχρονα την αυτονομία του (Freud 2011ε, σελ. 4982). Αποτελεί το πλέον συνειδητό κομμάτι του ψυχικού οργάνου, αλλά δεν είναι εξολοκλήρου συνειδητό. Στην προσπάθειά του το Εγώ να εναρμονίσει τις αντικρουόμενες επιταγές της πραγματικότητας, του *Αυτό* και του Υπερεγώ διαθέτει μηχανισμούς άμυνας, οι οποίοι ενεργοποιούνται ασυνείδητα. Ο βασικός μηχανισμός άμυνας είναι η απώθηση (βλ. Freud 2000, σελ. 36-50), η οποία συνίσταται στην ώθηση προς το ασυνείδητο ή την διατήρηση σε αυτό

αναπαραστάσεων, οι οποίες συνδέονται με ενορμήσεις, των οποίων η ικανοποίηση έρχεται σε σύγκρουση με άλλες ψυχικές απαιτήσεις. Ωστόσο, υπάρχουν και άλλοι (π.χ. άρνηση, ταύτιση, εκλογίκευση κ), οι οποίοι ενεργοποιούνται ασυνείδητα όταν αποτυγχάνει η απόθεση. Τα συμπτώματα που παρατηρούνται στην κλινική ψυχολογία είναι, σύμφωνα με την ψυχανάλυση, υπερδραστηριοποίηση των μηχανισμών άμυνας.

Με βάση τη δεύτερη τοπική ή δομική θεώρηση του Φρόυντ, τα διάφορα είδη ψυχοπαθολογίας συνιστούν σύγκρουση του Εγώ με διαφορετικά μέρη του ψυχικού οργάνου και με την εξωτερική πραγματικότητα. Πιο συγκεκριμένα οι μεταβιβάσεις άμυνας προκύπτουν από την σύγκρουση του Εγώ και του Αυτό, οι ναρκισσιστικές νευρώσεις από την σύγκρουση του Εγώ και του Υπερεγώ και οι ψυχώσεις από την σύγκρουση του Εγώ και της εξωτερικής πραγματικότητας (Freud 2011γ, σελ. 4066). Όπως φαίνεται από τα παραπάνω οι δύο τοπικές θεωρίες δεν είναι αμοιβαίως αποκλειόμενες, αλλά συμπληρωματικές και ο Φρόυντ εργάστηκε ως το τέλος τις ζωής του για να δείξει πως ενοποιούνται θεωρητικά.

3.2. Η δυναμική θεώρηση.

Οι τοπογραφικές αναλύσεις του ψυχικού οργάνου δεν μπορούν να δώσουν το ακριβές στίγμα της φρουδικής προσέγγισης εάν δεν συμπληρωθούν από την λεγόμενη δυναμική υπόθεση, η οποία αποτελεί «τον ακρογωνιαίο λίθο της ψυχανάλυσης» (Holder, 2014β, σελ. 27). Στη σειρά διαλέξεων που έδωσε ο Φρόυντ στην Αμερική το 1909 (βλ. Freud 2016β), διέκρινε τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται η ψυχανάλυση το ασυνείδητο κατ' αντιδιαστολή προς άλλες θεωρίες και κυρίως αυτή του Ζανέ (Pierre Marie Félix Janet): «Εμείς δεν συμπεραίνουμε ότι ο διχασμός του ψυχισμού προκύπτει από μια έμφυτη ανικανότητα του ψυχικού συστήματος να συνθέτει, αλλά τον εξηγούμε δυναμικά με βάση την σύγκρουση ψυχικών δυνάμεων που αντιτίθενται και αναγνωρίζουμε εκεί το αποτέλεσμα μιας έντονης διαμάχης μεταξύ των δύο ψυχικών σχηματισμών» (παρατίθεται στο Laplanche & Pontalis 1986, σελ. 143). Οι διάφορες «περιοχές» του ψυχικού οργάνου θα πρέπει να κατανοηθούν ως τόποι συνάντησης δυνάμεων που άλλοτε συγκρούονται και άλλοτε συντίθενται, ενώ η κάθε διακριτή περιοχή θα πρέπει να κατανοηθεί ως ακριβώς διακριτή επειδή βρίσκεται σε κατάσταση «διαμάχης» (σύγκρουσης) με κάθε άλλη διακριτή περιοχή.

Σύμφωνα πάντα με τον Φρόυντ (2011β, σελ. 4003), από μια δυναμική μεταψυχολογική σκοπιά, αν εξαιρέσουμε την αντίληψη των εξωτερικών ερεθισμάτων, όλες οι ψυχικές διεργασίες παράγονται από μια αλληλεπίδραση δυνάμεων, οι οποίες συντίθενται, αναστέλλουν η μία την άλλη ή έρχονται σε συμβιβασμό. Οι δυνάμεις αυτές αποκαλούνται ενορμήσεις (**Triebe**). Έχουν μια σωματική αναφορά και συνοδεύονται πάντοτε από αναπαραστάσεις ή ιδέες. Ακριβέστερα, «η έννοια της «ενόρμησης» εμφανίζεται σαν οριακή έννοια ανάμεσα στο ψυχικό και το σωματικό, σαν ψυχικός αντιπρόσωπος των διεγέρσεων που πηγάζουν στο εσωτερικό του σώματος και αναδύονται στον ψυχισμό· σαν μέτρο του απαιτούμενου έργου [εργασίας] που επιβάλλεται στο ψυχικό σαν συνέπεια του δεσμού του με το σωματικό» (Freud 2000, σελ. 16). Οι βασικές παράμετροι μιας ενόρμησης είναι η ώση, ο σκοπός, το αντικείμενο και η πηγή της (βλ. Freud 2000, σελ. 16-18. Η ώση αφορά την ποσότητα της δύναμης ή το μέτρο του απαιτούμενου έργου που αντιπροσωπεύει η ενόρμηση. Ο τελικός

σκοπός κάθε ενόρμησης είναι η ικανοποίησή της. Ωστόσο, μπορούμε να διακρίνουμε για την ίδια ενόρμηση διαφορετικούς σκοπούς προκειμένου να ικανοποιηθεί τελικώς. Το αντικείμενο μιας ενόρμησης είναι το μέσο δια του οποίου ικανοποιείται και δεν σχετίζεται με την τελευταία παρά μόνο μέσω της ιδιότητας του να συνιστά δυνητικά τέτοιο μέσο. Τέλος, η πηγή μιας ενόρμησης αφορά σε ένα όργανο ή ένα μέρος του σώματος, του οποίου η διέγερση αντιπροσωπεύεται στο ψυχικό επίπεδο μέσω αυτής της ενόρμησης.

Μέχρι το 1919 ο Φρόντ διέκρινε τις ενορμήσεις σε δύο βασικές πρωτογενείς κατηγορίες: τις σεξουαλικές και τις ενορμήσεις αυτοσυντήρησης ή του Εγώ (Freud 2000, σελ. 18)¹⁵. Οι δεύτερες αντιπροσωπεύουν το σύνολο των αναγκών εκείνων, οι οποίες πρέπει να ικανοποιηθούν για να διατηρηθεί το άτομο στη ζωή. Το πρότυπό τους είναι η πείνα και δεν μπορούν να πραγματοποιηθούν παρά με ένα πραγματικό αντικείμενο για αυτό και από πολύ νωρίς περνούν από την αρχή της ηδονής στην αρχή της πραγματικότητας (Laplanche & Pontalis 1986, σελ. 192). Οι πρώτες, από την άλλη μεριά, ξεπερνούν το επίπεδο του ατομικού υποκειμένου και «αποσκοπούν στην παραγωγή νέων ατόμων, δηλαδή στη διαιώνιση του είδους» (Freud 2000, σελ. 19). Καθώς μπορούν να ικανοποιηθούν και φαντασιωτικά υπόκεινται κατά κύριο λόγο στην αρχή της ηδονής.

Το 1919 ο Φρόντ συγγράφει το *Πέραν της Αρχής της Ηδονής* (Freud 2001), όπου διαπιστώνει πως η εξέλιξη της ψυχαναλυτικής έρευνας ωθεί στο συμπέρασμα ότι «η αρχική αντίθεση μεταξύ των [ενορμήσεων] του Εγώ και των σεξουαλικών ενορμήσεων [είναι] πλέον ανεπαρκής. [...] Η διαφορά στα δύο ήδη ενορμήσεων, την οποία τότε νοούσαμε κατά κάποιον τρόπο ως ποιοτική, τώρα πρέπει να την ορίσουμε μόνο διαφορετικά, δηλαδή *τοπογραφικά*» (Freud 2001, σελ. 81, η έμφαση στο πρωτότυπο). Η ιδέα εδώ είναι πώς οι ενορμήσεις του Εγώ είναι και αυτές λιβιδινικές (σεξουαλικής) υφής, απλά αντί να στρέφονται προς ένα αντικείμενο επενδύονται στον Εγώ (είναι ναρκισσιστικές). Ως λιβιδινικές, οι ενορμήσεις αυτές διέπονται από την αρχή της ηδονής. Τούτο, ωστόσο, δεν θα πρέπει να οδηγήσει στο συμπέρασμα πως υπάρχει μόνο μια κατηγορία ενορμήσεων. Φαινόμενα όπως κάποια παιδικά παιχνίδια (με την έντονη τάση για επανάληψη), τα επαναλαμβανόμενα όνειρα των ανθρώπων που σήμερα θα λέγαμε ότι πάσχουν από ΔΜΤΣ¹⁶ ή οι συμπεριφορές αυτοτραυματισμού, κατηγοριοποιούνται από τον Φρόντ υπό τον γενικό όρο «καταναγκασμός της επανάληψης» και τον οδηγούν στο συμπέρασμα πως εκφράζουν ενορμήσεις, οι οποίες βρίσκονται πέραν της αρχής της ηδονής. Η αρχική διάκριση μεταξύ λιβιδινικών ενορμήσεων και ενορμήσεων του Εγώ έρχεται να αντικατασταθεί από τις ενορμήσεις της ζωής (Eros), οι οποίες περιλαμβάνουν τις δυο προηγούμενες κατηγορίες και τις ενορμήσεις του θανάτου (Thanatos). Οι δύο νέες κατηγορίες πρωτογενών ενορμήσεων βρίσκονται επίσης σε σύγκρουση. Ο Eros ωθεί προς τη διατήρηση των υαρχουσών ζωικών εννοτήτων, αλλά και τη συγκρότηση ολοένα περισσότερο διαφοροποιημένων και οργανωμένων μορφών ζωής. Αντίθετα, ο Thanatos ωθεί στη μείωση των διεγέρσεων με απώτερο σκοπό την επαναφορά των έμβιων όντων στην ανόργανη μορφή τους.

¹⁵ Αξίζει να σημειωθεί ότι στο ίδιο χωρίο, ο Φρόντ επισημαίνει τον εικοτολογικό χαρακτήρα της διάκρισης βεβαιώνοντας τη δυνατότητα αναθεώρησής της.

¹⁶ Διαταραχή μετατραυματικού στρες.

3.3. Η οικονομική θεώρηση.

Η τρίτη βασική διάσταση της μεταψυχολογικής ανάλυσης ενός φαινομένου είναι η οικονομική, η οποία βασίζεται στην υπόθεση πως «όλες οι ενορμήσεις είναι ποιοτικά όμοιες και οφείλουν τη δραστηριότητά τους αποκλειστικά και μόνο στην ποσότητα της διεγερσιμότητάς που φέρουν [...]» (Freud 2000, σελ. 18). Επομένως, πέραν των διαφόρων μερών του ψυχικού οργάνου και πέραν της κατεύθυνσης των διαφόρων ενορμητικών τάσεων, η πλήρης ανάλυση ενός ψυχικού φαινομένου προϋποθέτει την εκτίμηση της ποσότητας των ενορμητικών επενδύσεων και αντεπενδύσεων που εμφανίζονται σε αυτό (Freud 2000, σελ. 65). Από οικονομικής σκοπιάς, η ψυχανάλυση υποθέτει ότι κάθε αναπαράσταση που συνδέεται με μια ενόρμηση επενδύεται με ένα συγκεκριμένο ποσό ενέργειας (κάθεξη) και πως η γενική τάση του ψυχικού οργάνου είναι να διατηρεί το συνολικό αυτό ποσό της ενέργειας και άρα της διεγερσιμότητας όσο χαμηλότερα γίνεται (Freud 2011β, σελ. 4404).

3.4. Τα στάδια ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης.

Για να ολοκληρωθεί η έστω και συνοπτική παρουσίαση της φροϋδικής μεταψυχολογίας και του τρόπου με τον οποίο οικειοποιείται γνωσιακά τα ψυχικά φαινόμενα, θα πρέπει να γίνει μια αναφορά στις έννοιες των ψυχοσεξουαλικών σταδίων ανάπτυξης καθώς και σε αυτές της καθήλωσης και της παλινδρόμησης¹⁷. Από ψυχαναλυτικής σκοπιάς, η αναπτυξιακή πορεία του ανθρώπου από τη γέννησή του έως την ενήλικη ζωή χαρακτηρίζεται από τη διαδοχή σταδίων, τα οποία σχετίζονται με την οργάνωση της λίμπιντο και χαρακτηρίζονται από την πρωτοκαθεδρία μίας ερωτογενούς ζώνης και την κυριαρχία μιας συγκεκριμένης αντικειμενοτρόπου σχέσης¹⁸ (Laplanche & Pontalis 1986, σελ. 418).

Το πρώτο χρονικά στάδιο είναι το *στοματικό*, το οποίο εκτείνεται για το ένα με δύο πρώτα χρόνια της ζωής. Η στοματική κοιλότητα αποτελεί την κύρια ερωτογενή ζώνη και η απόλαυση, η οποία συνοδεύει την θρέψη είναι η βασική ερωτική απόλαυση. Πρόκειται για το στάδιο που συνδέεται με το θηλασμό. Στη βασική αντικειμενοτρόπο σχέση με τη μητέρα κυριαρχεί η φαντασίωση της ενσωμάτωσης, καθώς η σχέση βιώνεται μέσα από το δίπολο τρώγω-τρώγομαι. Για το λόγο αυτό αποκαλείται και *κανιβαλικό*.

Ακολουθεί το *πρωκτικό* (-σαδιστικό) στάδιο, το οποίο ξεκινά στο ένα με δύο χρόνια και ολοκληρώνεται στα τρία με τέσσερα. Η βασική ερωτογενής ζώνη εδώ είναι η πρωκτική κοιλότητα και η κύρια αντικειμενοτρόπος σχέση σχετίζεται με σημασιοδοτήσεις που αφορούν την αφόδευση (κατακράτηση-κένωση). Συνδέεται με τη διαδικασία ελέγχου των σφιγκτήρων, η οποία συμβαδίζει με την εδραίωση του *σαδομαζοχισμού*.

¹⁷ Παρόλο που ο Freud δεν κάνει ρητή αναφορά σε μια τέταρτη διάσταση της μεταψυχολογικής έρευνας, κάποιοι θεωρούν απαραίτητη την πρόσθεση της «γενετικής σκοπιάς» στην μεταψυχολογική ανάλυση, εννοώντας την ανάλυση που αφορά την καθήλωση και την παλινδρόμηση στα διάφορα ψυχοσεξουαλικά στάδια (βλ. Holder, 2014ε).

¹⁸ Η αντικειμενοτρόπος σχέση είναι η σχέση με ένα αντικείμενο κατ' αντιδιαστολή με τη ναρκισσιστική σχέση προς το Εγώ.

Κατά τα τρία με έξι περίπου χρόνια εκτείνεται το *φαλλικό* στάδιο. Πρόκειται για την περίοδο που η βασική ερωτογενής ζώνη είναι τα γεννητικά όργανα. Σύμφωνα με το Φρόντ, ωστόσο, αντίθετα από την εφηβεία τα παιδιά και των δύο φύλλων αντιλαμβάνονται μονάχα ένα γεννητικό όργανο: το ανδρικό. Έτσι οι ανατομικές διαφορές των δύο φύλλων κατανοούνται ως παρουσία του φαλλού και απουσία (ευνουχισμός). Το στάδιο αυτό χαρακτηρίζεται από την κορύφωση, αλλά και την επίλυση του περίφημου οιδιπόδειου συμπλέγματος. Στο πλαίσιο του εν λόγω συμπλέγματος, το αγόρι βιώνει το άγχος του ευνουχισμού ως τιμωρία καθότι βιώνει ερωτικά αισθήματα για τη μητέρα και εχθρικά για τον πατέρα. Το κορίτσι, από την άλλη, βιώνει τον φθόνο του πέους κι έτσι νιώθει εχθρικά για την μητέρα που της το αποστέρησε, αλλά και ερωτικά συναισθήματα για τον πατέρα, ο οποίος μπορεί να της χαρίσει ένα υποκατάστατο του πέους (ένα παιδί)¹⁹. Το οιδιπόδειο επιλύεται με την ταύτιση του παιδιού με τον ομόφυλο γονέα, διαδικασία που σηματοδοτεί ταυτόχρονα την ολοκλήρωση του φαλλικού σταδίου και την εγκαθίδρυση του Υπερεγώ.

Μεταξύ των έξι περίπου χρόνων και της έναρξης της εφηβείας εκτείνεται το στάδιο της *λανθάνουσας περιόδου*, το οποίο χαρακτηρίζεται από την παρακμή της παιδικής σεξουαλικότητας. Στο στάδιο αυτό παρατηρείται αποσεξουαλικοποίηση των αντικειμενοτρόπων σχέσεων και ισχυροποίηση της απώθησης, η οποία οδηγεί στην αμνησία που καλύπτει τα πρώτα χρόνια της ζωής. Παράλληλα, ισχυροποιούνται οι ταυτίσεις με τους γονείς εις βάρος άλλων μορφών ερωτικών αντικειμενοτρόπων σχέσεων.

Τέλος, το *γεννητικό* στάδιο που συμπίπτει με την έναρξη της εφηβείας αποτελεί το *απώτατο* στάδιο ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης²⁰. Χαρακτηρίζεται από την εγκαθίδρυση της γενετήσιας σεξουαλικότητας και από την δεύτερη επεξεργασία του οιδιπόδειου. Σε αυτό το στάδιο, οι μερικοί σεξουαλικοί σκοποί που ενυπάρχουν κατά την προηγούμενη περίοδο ενοποιούνται συγκροτώντας της ώριμη σεξουαλικότητα.

Τα στάδια ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης, με σημείο αναφοράς το οιδιπόδειο σύμπλεγμα, αποτελούν βασικό οδοδείκτη της ψυχαναλυτικής χαρτογράφησης των νευρώσεων και κατ' επέκταση των διαφόρων τύπων δομών προσωπικότητας, αν συνυπολογιστούν οι έννοιες της καθήλωσης και της παλινδρόμησης. Ο όρος καθήλωση υποδηλώνει την εμμονή σε έναν τύπο σεξουαλικής ικανοποίησης, ο οποίος συνδέεται με κάποιες αναπαραστάσεις και ο οποίος επίσης συνδέεται με ένα συγκεκριμένο λιβιδινικό στάδιο. Οι καθηλώσεις του υποκειμένου επικαθορίζουν και τις μελλοντικές παλινδρομήσεις του. Ως παλινδρόμηση ορίζεται η επιστροφή του υποκειμένου σε προηγούμενα στάδια της λιβιδινικής του ανάπτυξης. Η επιστροφή αυτή προσδιορίζεται

¹⁹ Αντίθετα από τον Γιούνγκ (Carl Gustav Jung), ο οποίος επιχείρησε να συμμετρικοποιήσει το σύμπλεγμα για τα δύο φύλλα, κάνοντας λόγο για οιδιπόδειο σύμπλεγμα στα αγόρια και «σύμπλεγμα της ηλεκτράς» στα κορίτσια, ο Φρόντ θεώρησε πως το οιδιπόδειο δεν είναι συμμετρικό, αλλά αναπτύσσεται πλήρως μόνο στο αγόρι ως ταυτόχρονη συνύπαρξη μίσους για τον ομόφυλο και αγάπης για τον ετερόφυλο γονέα. Επίσης θεώρησε πως η σεξουαλικές ενορμήσεις είναι μονάχα αρσενικής φύσης τόσο στις γυναίκες όσο και στους άνδρες (Laplanche & Pontalis 1986, σελ. 427). Αυτή καθώς και άλλες φροϋδικές απόψεις για τη γυναικεία σεξουαλικότητα έκαναν τι θεωρία του αντικείμενο σφοδρής κριτικής από την φεμινιστική σκοπιά.

²⁰ Στην πρώτη φάση του έργου του ο Φρόντ θεωρεί ότι γεννητικό στάδιο είναι μόνο το στάδιο της ώριμης σεξουαλικότητας κατά την εφηβεία. Αργότερα θα τροποποιήσει την θεωρία του υποστηρίζοντας ότι υπάρχει επιλογή σεξουαλικού αντικείμενου και κυριαρχία των γενετήσιων ερωτογενών ζωνών και κατά τη διάρκεια της παιδικής ηλικίας (φαλλικό στάδιο).

από τις συγκεκριμένες καθηλώσεις σε συγκεκριμένες αναπαραστάσεις και μορφές ικανοποίησης του υποκειμένου και χαρακτηρίζουν συγκεκριμένα τόσο ψυχοπαθολογικά όσο και μη κλινικά φαινόμενα²¹.

4. Ψυχαναλυτική ανθρωπολογία: Ecce homo.

Το ερευνητικό πρόγραμμα του Φρόντ δεν μπορεί να γίνει πλήρως κατανοητό δίχως μια παράλληλη αναφορά σε αυτό που μπορούμε να αποκαλέσουμε «ψυχαναλυτική ανθρωπολογία» (Assoun & Zafirooulos 2002). Πρόκειται για ένα σύνολο ερωτημάτων και υποθέσεων που αφορούν στην καταγωγή του πολιτισμού και βασίζεται στην παραδοχή ότι η γνώση των ασυνείδητων διεργασιών μπορεί να λάβει χώρα μόνο εντός του πεδίου του πολιτισμού. Για τον Φρόντ η διάκριση μεταξύ ατομικής και κοινωνικής ψυχολογίας δεν μπορεί να είναι απόλυτη. Η φροϋδική ανθρωπολογική θεώρηση «θέτει έναν πραγματικό συμμετρικό νόμο μεταξύ της ατομικής ψυχικής λειτουργίας και της συλλογικής αντιστοιχίζοντας την αρχή της ηδονής/επιθυμίας του ατόμου με την πολιτισμική οικονομία. (Assoun 1993, σελ. 36) Το θεωρητικό οικοδόμημα της ψυχαναλυτικής ανθρωπολογίας βασίζεται στην υπόθεση ότι η «οντογένεση συγκεκριαλιώνει την φυλογένεση»²² (Assoun 1993, σελ. 35) και περιλαμβάνει, κατά κύριο λόγο, πέντε κείμενα: α) *Σεξουαλική Ηθική και Σύγχρονη Νευρ[ωσ]ικότητα* [1908] (Freud 2018) β) *Τοτέμ και Ταμπού* [1912-1913] (Freud 1978) γ) *Η Ψυχολογία των Μαζών και η Ανάλυση του Εγώ* [1921] (Freud 1978) δ) *Δυσφορία στον Πολιτισμό* [1929] (Freud 1978) και ε) *Ο Άνδρας Μωσής και η Μονοθεϊστική Θρησκεία* [1937-1939] (Freud 1978)²³.

4.1. Σεξουαλική Ηθική και Σύγχρονη Νευρ[ωσ]ικότητα.

Στο κείμενο αυτό ο Φρόντ κατανοεί ως το θεμέλιο του πολιτισμού την απόθεση των ενορμήσεων. Παρατηρεί, με έναν οιονεί χομπσιανό τρόπο, ότι κάθε άτομο απεμπολεί ένα τμήμα των απαιτήσεών του για ικανοποίηση προκειμένου να αρθρωθεί η κοινή πολιτισμένη ζωή. Τα ατομικά υποκείμενα που δεν μετέχουν αυτής της απεμπόλησης αντιμετωπίζονται από τους υπολοίπους ως παραβάτες. Οι απωθημένες ενορμήσεις των συμμορφούμενων στην επιταγή του πολιτισμού μπορούν να μετουσιωθούν, να μετατρέψουν δηλαδή τον αρχικό σκοπό της ενόρμησης που είναι σεξουαλικός σε έναν άλλον σκοπό που δεν είναι πια σεξουαλικός²⁴.

²¹ Για παράδειγμα, οι ψυχαναλυτές θεωρούν την ιδεοψυχαναγκαστική νεύρωση ως αποτέλεσμα καθήλωσης στο πρωκτικό στάδιο, ενώ το κάπνισμα θεωρείται παλινδρόμηση στο στοματικό.

²² Πρόκειται για μια εικασία διατυπωμένη πρώτα από τον Γερμανό ιατρό και ζωολόγο Έρνστ Χέκελ (Ernst Heinrich Philipp August Haeckel), στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, η οποία υποθέτει πως ανάπτυξη ενός ατομικού οργανισμού παρουσιάζει αξιοσημείωτες αναλογίες με την εξέλιξη του είδους. Επρόκειτο για μια αρκετά διαδεδομένη υπόθεση την εποχή του Φρόντ.

²³ Σε αυτά θα μπορούσαμε να προσθέσουμε το Μέλλον μιας Αυταπάτης (Freud 1994) και το Γιατί Πόλεμος; (1998).

²⁴ Κατά τον Φρόντ (2000, σελ. 21), η μετουσίωση είναι ένα από τα τέσσερα «πεπρωμένα» (δυνατές απολήξεις) των ενορμήσεων. Τα άλλα τρία είναι η απόθεση, η αντιστροφή στο αντίθετο και η στροφή ενάντια στον ίδιο τον εαυτό. Στο «πεπρωμένο» της μετουσίωσης βασίζεται το σύνολο των πολιτιστικών εκδηλώσεων, όπως η τέχνη.

4.2. Τοτέμ και Ταμπού.

Το εν λόγω κείμενο αποτελεί ίσως το σημαντικότερο της ψυχαναλυτικής ανθρωπολογίας, καθώς εκτός των άλλων διατείνεται ότι ανασύρει την ανθρωπολογική προέλευση του οιδιποδείου συμπλέγματος. Επιχειρεί να αποκαλύψει αναλογίες ανάμεσα στην κοινωνική ζωή των —θεωρούμενων την εποχή του Φρόντ— άγριων ή πρωτόγονων φυλών και της νευρωσικής συμπτωματολογίας, εξηγώντας, όπως φανερώνει κι ο τίτλος του, την προέλευση των ταμπού²⁵ και των τοτεμικών γιορτών που επιβιώνουν ακόμα σε κάποιες φυλές.

Ο Φρόντ εκκινεί από αυτό που συχνά αποκαλείται υπόθεση Δαρβίνου-Άτκινσον²⁶. Πρόκειται για την εικασία ότι η κοινωνική οργάνωση των ανθρώπων σε κάποιο στάδιο της εξελικτικής τους πορείας προσιδιάζε στην κοινωνική οργάνωση κάποιων πρωτευόντων θηλαστικών, στην οποία προεξάρχει ένα κυρίαρχο αρσενικό (A male). Σε αυτήν την παραδοχή στηρίζεται και ο «επιστημονικός μύθος» (Assoun 1993) του Φρόντ. Σύμφωνα με τον τελευταίο, οι άνθρωποι σε κάποιο σημείο της εξέλιξής τους ζούσαν σε φυλές όπου κυριαρχούσε ένα παντοδύναμο αρσενικό (πρωταρχικό πατέρα). Το αρσενικό, του οποίου η δύναμη ήταν απεριόριστη κατείχε όλα τα θηλυκά, ενώ φόνευε, ευνούχιζε ή εξεδίωχνε τα νεαρά αρσενικά. Έτσι, η κοινότητα των αδελφών αναγκαζόταν να ζει μακριά από τις γυναίκες, εκτός και αν είχε την δυνατότητα να αρπάζει κάποιες, με τις οποίες διατηρούσαν πολυανδρικές σχέσεις.

Σε κάποιο σημείο ανάπτυξης του πολιτισμού, συνεχίζει ο «μύθος», οι αδελφοί επιτίθενται, σκοτώνουν και τρώνε τον πρωταρχικό πατέρα. Η καταβρόχθιση του πατέρα συνιστά ταυτόχρονα απόσπαση της δύναμής του και ταύτιση με αυτόν. Κατόπιν, προκειμένου να μην αλληλοσκοτωθούν για το ποιος θα πάρει τη θέση του πατέρα, θεσπίζουν την εξωγαμία, δηλαδή την απαγόρευση της σεξουαλικής συνεύρεσης με τις μητέρες και τις αδελφές τους. Πρόκειται για το πέρασμα σε ένα νέο στάδιο εξέλιξης. Πρόκειται ουσιαστικά για το πέρασμα στον πολιτισμό, το οποίο συνοδεύεται με την παραίτηση από την ικανοποίηση κάποιων ενστίκτων, την θέσπιση των ταμπού και την συνακόλουθη θέσπιση θεσμών, οι οποίοι συνεπάγονται αμοιβαίες υποχρεώσεις.

Ο φόνος του πρωταρχικού πατέρα και η συνακόλουθη θέσπιση των ταμπού είναι η καταστατική πράξη περάσματος στον πολιτισμό. Ωστόσο, ο φόνος συνοδεύεται από την ενοχή των αδελφών για την εν λόγω πράξη. Σύμφωνα με τον Φρόντ, τα τοτέμ και οι τοτεμικές γιορτές, συνιστούν την ζώσα ανάμνηση του πρωταρχικού πατέρα στην συλλογική ζωή των φυλών. Το τοτέμ (συνηθέστατα ένα ζώο) αποτελεί το ζωντανό υποκατάστατο του πατέρα: εκλαμβάνεται ως το πνεύμα προστασία της φυλής, είναι ιερό και καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου απαγορεύεται να θανατωθεί. Ωστόσο, υπάρχει και η τοτεμική γιορτή της θανάτωσης και της βρώσης του τοτέμ, η οποία ακριβώς συμβολίζει την θανάτωση του πρωταρχικού πατέρα. Οι γιορτές αυτές, παρατηρούν οι ανθρωπολόγοι, χαρακτηρίζονται από την συνύπαρξη της πιο

²⁵ Αντίθετα με την έννοια του ταμπού στην καθομιλουμένη, αυστηρά ομιλώντας ταμπού είναι μια απαγόρευση, η οποία αποβάλλει οποιαδήποτε συνειδητή πρόθεση (Freud 1978, σελ. 8). Όταν μια επιθυμία έχει επιβληθεί ως ταμπού δεν βιώνεται καν ως επιθυμία, καθώς η εκδήλωσή της έχει ανασταλεί πλήρως.

²⁶ Αν και έχει αμφισβητηθεί κατά πόσο ο Δαρβίνος είχε μια τέτοια υπόθεση. Για την άποψη που θέλει τον Φρόντ να παρερμηνεύσει τον Δαρβίνο βλ. Smith (2016).

οργιαστικής χαράς και του πιο έντονου θρήνου, κάτι που για τον Φρόντ αντανακλά την αμφιθυμία προς τον πρωταρχικό πατέρα. Για το λόγο αυτό, η πατροκτονία συνεπιφέρει και την ενοχή, η οποία με την σειρά της αποτελεί τη δημιουργία των δύο θεμελιακών ταμπού: τον σεβασμό στο τοτεμικό αντικείμενο και την απαγόρευση της αιμομιξίας. Τα δύο αυτά τοτεμικά ταμπού αντιστοιχούν, μας λέει ο Φρόντ, στις απωθημένες επιθυμίες του οιδιποιδείου συμπλέγματος: την (αιμομικτική) επιθυμία για την μητέρα και την επιθετικότητα για τον πατέρα. Ενώ ισχυρίζεται ότι κάθε θρησκευτικό συναίσθημα αποτελεί μια μορφή συλλογικής ενοχής και αμφιθυμίας, η οποία επιχειρεί να διαχειριστεί τον φόνο του πρωταρχικού πατέρα.

4.3. Η Ψυχολογία των Μαζών και η Ανάλυση του Εγώ.

Σε αυτό το κείμενο ο Φρόντ επιτίθεται προκαταρκτικά στο διαχωρισμό μεταξύ της ατομικής και της κοινωνικής ψυχολογίας ή της ψυχολογίας των μαζών. Εξηγεί πως δεν υπάρχει άτομο απομονωμένο από τις κοινωνικές (οικογενειακές, επαγγελματικές κ.α.) σχέσεις. Επομένως, η διάκριση μεταξύ των κοινωνικών (αντικειμενοτρόπων) ψυχικών ενεργημάτων και των ναρκισσιστικών ενεργημάτων είναι μια διάκριση στο εσωτερικό της ατομικής ψυχολογίας και δεν είναι ικανή να την διακρίνει από την ψυχολογία των μαζών. Η τελευταία αντιμετωπίζει τον απομονωμένο άνθρωπο ως μέλος ενός συνόλου που είναι οργανωμένο για έναν συγκεκριμένο χρόνο και με έναν ορισμένο σκοπό.

Για να κατανοήσουμε την ψυχολογία των μαζών πρέπει πάντοτε να λαμβάνουμε υπόψη δύο βασικούς άξονες: την ταύτιση και την εξιδανίκευση. Η ταύτιση είναι μια ασυνείδητη μίμηση και αποτελεί μια ροπή κάθε ατόμου εντός κοινωνίας. Τα ατομικά υποκείμενα διαμορφώνουν το Εγώ τους μέσω συνεχών διαδικασιών ταύτισης, οι οποίες εμπλουτίζουν το τελευταίο. Αντίθετα, η εξιδανίκευση φτωχαίνει το Εγώ. Το υποκείμενο αποθεώνει ψυχικά ένα αντικείμενο εκθειάζοντας τις ιδιότητές του, ενώ παράλληλα επενδύει σε αυτό μια ποσότητα ναρκισσιστικής λίμπιντο. Έτσι το Εγώ απορροφάται από το αντικείμενο, το οποίο λαμβάνει την θέση του ιδανικού Εγώ. Με βάση αυτούς τους δύο άξονες, ο Φρόντ εξηγεί τις συμπεριφορές των ανθρώπων εντός μαζικών δομών. Στο εν λόγω κείμενο, αναλύει συγκεκριμένα δύο θεσμούς: την καθολική εκκλησία και τον στρατό, όπου οι ταύτιση των μελών μεταξύ τους (οριζόντια σύνδεση) γίνεται μέσω της εξιδανίκευσης του ηγέτη (κάθετη σύνδεση).

4.4. Η Δυσφορία μέσα στον Πολιτισμό.

Το κείμενο αυτό έχει την ιδιομορφία να είναι το πρώτο αυτής της κατηγορίας, αφότου ο Φρόντ αναθεώρησε την θεωρία των ενορμήσεων, καταλήγοντας ότι υπάρχουν δύο είδη πρωτογενών ενορμήσεων: της ζωής (Eros) και του θανάτου (Thanatos). Οι πρώτες στοχεύουν στη διατήρηση των ατομικών υποκειμένων, αλλά και στε ολοένα μεγαλύτερες συνομαδώσεις ατομικών υποκειμένων: οικογένειες, φυλές, έθνη και στο τέλος σε μία και μόνο ενότητα, την ανθρωπότητα. Οι δεύτερες αντίθετα τείνουν να διαλύσουν κάθε ενότητα έως την επιστροφή της ύλης στην ανόργανη μορφή της. Όπως έχουμε ήδη πει, το ένα είδος αντιτίθεται στο άλλο, αλλά θα πρέπει να προσθέσουμε επίσης ότι δεν βρίσκονται ποτέ σε αμιγή κατάσταση. Ακόμα και η έκφραση της πιο καταστροφικής μανίας συνδέεται με μια ναρκισσιστική απόλαυση που πηγάζει από την αρχαϊκή επιθυμία της παντοδυναμίας. Αντίστροφα κάθε σεξουαλική επένδυση συνοδεύεται από ενορμήσεις θανάτου προκειμένου να μειώσουν

τη διέγερση του ψυχικού οργάνου. Παρά την σύμπλευσή τους, ο Eros διαμέσου της ενοποιητικής δύναμής του, βρίσκεται στην υπηρεσία του πολιτισμού. Αντίθετα, ο Thanatos είναι το μεγαλύτερο εμπόδιο για την διαίωσή του.

Το ερώτημα που θέτει ο Φρόντ στην *Δυσφορία μέσα στον Πολιτισμό* είναι το εξής: με ποιον τρόπο διαχειρίζεται ο πολιτισμός τις ενορμήσεις του θανάτου και κατ' επέκταση την επιθετικότητα; Η απάντησή του είναι ότι η επιθετικότητα ενδοβάλλεται και επιστρέφει εκεί απ' όπου προήλθε: το Εγώ. Εκεί παραλαμβάνεται από ένα τμήμα του, το οποίο αντιπαράκειται στο υπόλοιπο εγώ ως Υπερεγώ. Το Υπερεγώ ασκεί ως ηθική συνείδηση προς το Εγώ την επιθετικότητα που το τελευταίο θα ασκούσε σε εξωτερικά αντικείμενα. Τούτη την ψυχική διαδικασία ο Φρόντ (1994, σελ. 92) την ονομάζει «ένοχη συνείδηση», παρομοιάζοντας χαρακτηριστικά το Υπερεγώ με μια φρουρά που έχει τοποθετηθεί σε μια κατεχόμενη πόλη. Εν προκειμένω, το άτομο είναι η κατεχόμενη πόλη και ο πολιτισμός οι δυνάμεις κατοχής. Τα συναισθήματα ενοχής είναι λοιπόν σύμφυτα με την κοινωνική συμβίωση και η ανάπτυξη του πολιτισμού, με την έννοια της ολοένα και μεγαλύτερης ενότητας των ανθρώπων, μπορεί να επιτευχθεί μόνο με την επίτασή τους.

4.5. Ο Άνδρας Μωυσής και η Μονοθεϊστική Θρησκεία.

Κλείνουμε την συνοπτική παρουσίαση των ανθρωπολογικών θεωρήσεων του Φρόντ με το τελευταίο βιβλίο που έγραψε πριν πεθάνει. Αφορά μία εφαρμογή των πορισμάτων του *Τοτέμ και Ταμπού* στην ιστορία των Εβραίων και τη γένεση του μονοθεϊσμού. Πολύ συνοπτικά, ο Φρόντ υποθέτει ότι ο Μωυσής δεν είναι Εβραίος, αλλά γόνος της Αιγυπτιακής αριστοκρατίας, ο οποίος εξαιτίας μιας εμφύλιας σύγκρουσης, οδηγεί μια ομάδα εξεγερμένων Εβραίων μακριά από την Αίγυπτο. Εκείνοι καταλήγουν να τον σκοτώσουν κάτι που αποτελεί αναβίωση του φόνου του πρωταρχικού πατέρα και οδηγεί στην όξυνση του αισθήματος ενοχής. Τα χαρακτηριστικά στοιχεία της εβραϊκής θρησκείας όσο και του χριστιανισμού αργότερα εξηγούνται στην βάση αυτού του καταστατικού φόνου και της συνακόλουθης ενοχής.

5. Αντί επιλόγου: ψυχανάλυση και επιστημολογία: φροϋδικός στοχασμός και αναστοχασμός.

Ανεξάρτητα από τις κριτικές που μπορούν εγερθούν ενάντια περισσότερο στην φροϋδική θεωρία και λιγότερο στην αντίστοιχη κλινική πρακτική και οι οποίες έχουν ιστορικά εγερθεί από διαφορετικές σκοπιές, δύσκολα θα διαφωνούσε κανείς πως η φροϋδική θεώρηση συνιστά μια μεγάλη θεωρητική καινοτομία. Όπως γλαφυρά το αποτυπώνει ο Αλτουσσέρ (Althusser 1993, κεφ. 1), ο Φρόντ είναι ένα από τα δύο ή τρία παιδιά που γεννήθηκαν το 19^ο αιώνα δίχως πατέρα²⁷, εννοώντας πως δεν κληρονόμησε μια υπάρχουσα θεωρητική παράδοση, την οποία ήρθε να τροποποιήσει. Έπρεπε να κατασκευάσει το εντελώς καινοτόμο σύστημα των αφηρημένων εννοιών του με «υλικά» που δεν ήταν φτιαγμένα για τον σκοπό που τα ήθελε: την περιγραφή και την εξήγηση των ασυνείδητων δομών και λειτουργιών. Όταν συντελείται μια τέτοια τομή στην ιστορία της επιστήμης, σπάνια ο πρωταγωνιστής ή οι πρωταγωνιστές της στερούνται ενός επιστημολογικού αναστοχασμού περί του πώς πρέπει να διεξαχθεί η έρευνά τους, αν και σπάνια ο αναστοχασμός αυτός είναι ακριβής αναφορικά με τον

²⁷ Τα άλλα δύο είναι ο Μαρξ (Karl Marx) κι ο Νίτσε (Friedrich Nietzsche).

επιστημονικό στοχασμό τους²⁸. Ο Φρόντ δεν αποτέλεσε εξαίρεση σε αυτήν την κανονικότητα.

5.1. Το επιστημονικό *Bildung* του Φρόντ και οι φιλοσοφικές του συνέπειες.

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, ο Φρόντ εισήχθη στην Ιατρική σχολή της Βιέννης το 1873. Επειδή καμία επιστημονική εκπαίδευση δεν συντελείται σε φιλοσοφικό κενό, η ιατρική του κατάρτιση συνοδεύτηκε και από την εμπέδωση ενός συνόλου φιλοσοφικών αρχών περί του πως ασκείται η επιστημονική πρακτική και η επιστημονική έρευνα. Ιδιαίτερα η φοίτησή του στο εργαστήριο του Μπρύνκε τον έφερε σε επαφή με την αναγωγιστική-φυσικαλιστική οπτική της σχολής του Χέλμχολτς. Η εν λόγω σχολή εκτός από τον τελευταίο, περιελάμβανε ως θιασώτες τον Ντυ Μπουά-Ρευμόν (Emile Du Bois-Reymont), τον Λούντβιχ (Carl Ludwig) και τον Μπρύνκε. Έτσι παρουσιάζει, το 1842, ο Ντυ Μπουά τις βασικές τους αρχές:

Δεν υπάρχουν άλλες ενεργές δυνάμεις στον οργανισμό εκτός από τις κοινές φυσικο-χημικές. Στις περιπτώσεις εκείνες οι οποίες δεν μπορούν να εξηγηθούν τη δεδομένη στιγμή με τις δυνάμεις αυτές, θα πρέπει κανείς να βρει τον ειδοποιό τρόπο ή την ειδοποιό μορφή της δράσης τους μέσω της φυσικομαθηματικής μεθόδου είτε να υποθέσει νέες δυνάμεις ισότιμες των φυσικο-χημικών δυνάμεων, εγγενείς στην ύλη, αναγώγιμες στη δύναμη της έλξης και της απώθησης (Jones 2003, σελ. 79).

Η προγραμματική (και ως εκ τούτου φιλοσοφική) αυτή διακήρυξη επιτάσσει η τελική εξήγηση κάθε (βιοϊατρικού) φαινομένου να ανάγεται σε μηχανικές εξηγήσεις («δυνάμεις έλξης και απώθησης»). Ως εκ τούτου, η ανατομο-κλινική μέθοδος, την οποία ακολούθησε κι ο Φρόντ τα πρώτα χρόνια της ειδίκευσής του στην νευρολογία ήταν μια άμεση απόρροια του επικρατούντος μηχανοκρατικού αναγωγισμού σε σχέση με τα κλινικά ψυχικά φαινόμενα.

Πέραν του φυσικαλιστικού αναγωγισμού, η επιστημονική (δια)μόρφωση (*Bildung*) του Freud έλαβε χώρα σε ένα διανοητικό κλίμα όπου επικρατούσε ο θετικισμός του 19^{ου} αιώνα²⁹. Η παρουσίαση αυτού του είδους θετικισμού είναι αδύνατη στο πλαίσιο του παρόντος κεφαλαίου, ωστόσο, από την σκοπιά που μας ενδιαφέρει εδώ, μπορούμε να πούμε πως διαπνεόταν από τις παρακάτω βασικές πεποιθήσεις: α) η μόνη έγκυρη μορφή γνώσης είναι η εμπειρική (θετική) γνώση β) οι εικασίες ή υποθέσεις, οι οποίες δεν μπορούν ελεγχθούν εμπειρικά είναι εξοβελιστέες από το σώμα της επιστήμης (αντί-μεταφυσικό πνεύμα) γ) οι θεωρητικές —μη παρατηρήσιμες— οντότητες θα πρέπει να θεωρηθούν μια «συντομογραφία» των εμπειρικών δεδομένων και δεν θα πρέπει να τους αποδοθεί ρεαλιστικό καθεστώς (εργαλειοκρατία). Χαρακτηριστική αυτού του *Bildung* είναι η απάντηση του Φρόντ, όταν στα ώριμα χρόνια του κάποιος τον ρώτησε αν νεότερος είχε διαβάσει φιλοσοφία. Είπε: «Πολύ λίγο. Στα νιάτα μου ένιωθα μια ισχυρή έλξη προς την εικοτολογία και την καταπολέμησα αλύπητα» (Jones 2003, σελ. 70, πρβλ επίσης σελ. 717). Επιπλέον, το 1911 υπέγραψε μαζί με τον Αϊνστάιν (Albert Einstein) και άλλους επιφανείς επιστήμονες της εποχής το μανιφέστο της «εταιρίας για την θετικιστική φιλοσοφία» (Loratic 2010, σελ. 153, υποση. 20).

²⁸ Το χαρακτηριστικότερο, ίσως, συναφές παράδειγμα είναι ο Νεύτων και το «hypotheses non fingo».

²⁹ Κατ' αντιδιαστολή με τον λογικό θετικισμό των αρχών του 20^{ου} αιώνα, ο οποίος —μάλλον όχι τυχαία— αναπτύχθηκε στην Βιέννη.

Ως φιλοσοφικό αντίβαρο στην επικράτηση του θετικισμού και την εξάπλωσή του στις επιστήμες που μελετούν τον άνθρωπο, είχε αναπτυχθεί, στον γερμανόφωνο κυρίως κόσμο, το ρεύμα της *Ερμηνευτικής*. Η Ερμηνευτική διακρίνει μεταξύ των φυσικών επιστημών (*Naturwissenschaften*) και των επιστημών του πνεύματος (*Geisteswissenschaften*) στην βάση των διαφορετικών προτύπων κατανόησης που χρησιμοποιούν. «Στην πραγματικότητα, η διάκριση βασίζεται σε έναν διαχωρισμό ανάμεσα στην σφαίρα της φύσης, υπαγόμενη στις μεθόδους που έχουν δοκιμαστεί στην κλασσική (γαλιλαϊκή) επιστήμη και μια σφαίρα της ιστορίας και του ανθρώπου, η οποία έμελλε να διαθέτει μια μεθοδολογία *sui generis*. Επομένως, δύο λέξεις κλειδιά επιβάλλονται για να εκθέσουμε αυτή την διαφορά, το εξηγείν (*erklären*) και το κατανοείν (*verstehen*)» (Assoun 1981, 39). Με άλλα λόγια, οι κοινωνικές επιστήμες δεν διαφέρουν από τις φυσικές μόνο στα επιμέρους μεθοδολογικά εργαλεία, αλλά και στο πιο αφηρημένο μεταφυσικό επίπεδο της δομής της εξήγησης· οι τελευταίες απαρτίζονται από ένα σώμα περιγραφικών και εξηγητικών προτάσεων ενώ οι πρώτες μετέρχονται αξιολογικών κρίσεων (Assoun 1981, 41), μιας και οι ανθρώπινες πράξεις και πεποιθήσεις είναι έμπλεες νοήματος και διέπονται από αυτό.

5.2. Η επιστημολογία του Φρόντ και η επιστημολογία της ψυχανάλυσης.

Ο Φρόντ από πολύ νωρίς, εξαιτίας και του θετικιστικού του υποβάθρου απέρριψε τον δεισμό μεταξύ *Naturwissenschaften* και *Geisteswissenschaften*. Για εκείνον, η επιστημονική μεθοδολογία και ο επιστημονικός τρόπος κατανόησης είναι ενιαίος και περιλαμβάνει την εξήγηση, δηλαδή την υπαγωγή κάθε εκάστου φαινομένου σε καθολικές αιτιώδεις σχέσεις. Αυτό που η Ερμηνευτική αποκαλεί φυσική επιστήμη, για τον Φρόντ, δεν είναι παρά απλά επιστήμη και είναι ο μόνος τρόπος για να οικειοποιηθεί κανείς γνωσιακά τα φαινόμενα κάθε είδους (βλ. Assoun 1981, σελ. 39-50). Ακόμα και ο όρος «ερμηνεία» στην *Ερμηνεία των Ονείρων* δεν θα πρέπει να συγχέεται με την ερμηνεία, όπως την εννοεί η Ερμηνευτική. Δεν πρόκειται παρά για αξιολογικά ουδέτερη εξήγηση, η οποία εξηγεί το λανθάνον περιεχόμενο στη βάση του έκδηλου περιεχομένου και της ονειρικής διεργασίας.

Παρά την ξεκάθαρη απόρριψη του εξηγητικού δεισμού, ο Φρόντ δεν δείχνει την ίδια προσκόλληση στις αρχές του μηχανοκρατικού αναγωγισμού. Ενώ η ιδέα ότι οι θεωρητικές κατασκευές της ψυχανάλυσης δεν είναι παρά προσωρινές και ότι η δυνατότητα θεραπείας των νευρώσεων θα παρασχεθεί από την μελλοντική ανακάλυψη ενός φαρμάκου επανερχόταν στον Φρόντ έως τα ώριμα χρόνια του (βλ. Jones 2003, σελ. 284), η ανάπτυξη της φροϋδικής θεωρίας από την αρχική περίοδο της συγκρότησής της έως τις διάφορες αναθεωρήσεις και την ωρίμανσή της, είναι μια διαρκής —εν τοις πράγμασι— απόκρουση του αναγωγισμού. Μπορούμε να πούμε ότι ο επιστημολογικός του αναστοχασμός ίσως και ποτέ δεν ξεπέρασε της εμπεδωμένες φιλοσοφικές αρχές του επιστημονικού του *Bildung*, αλλά αντίθετα ο δρών επιστημονικός του στοχασμός περί των ασυνείδητων φαινομένων, αναπτυσσόταν μόνο κατ' αντιπαράθεση ή έστω κατ' αγνόηση του αναγωγισμού. Σε τελική ανάλυση, η συγκρότηση της ψυχανάλυσης, μπορεί να εκληφθεί ως μια «επιστημολογική τομή» (βλ. κεφάλαιο 7) μονάχα αν θεωρηθεί ότι διαθέτει εξηγητική αυτονομία, ότι δηλαδή προσδιορίζει ένα ειδικό σύνολο φαινομένων, τα οποία δεν μπορούν να εξηγηθούν παρά αποκλειστικά από το δικό της εννοιολογικό σύστημα.

Μια ανάλογη παρατήρηση μπορεί να γίνει και για το ζήτημα των μη παρατηρήσιμων οντοτήτων εντός του ψυχαναλυτικού θεωρητικού πλαισίου. Όταν ο

Φρόντ μπαίνει στον ρόλο του αποστασιοποιημένου φιλοσόφου της επιστήμης και αποτιμά τη θεωρία του (ή ακριβέστερα τα διάφορα τμήματά της), λαμβάνει μια περισσότερο εργαλειοκρατική στάση, συνεκτική προς το θετικιστικό Bildung του. Αναφερόμενος, για παράδειγμα, στις τοπογραφικές θεωρήσεις του ασυνειδήτου, λέει:

Θα αρκούσε να σημειωθεί ότι φαινόταν νόμιμο να συμπληρώσει κανείς τις θεωρίες, οι οποίες είναι άμεση έκφραση της εμπειρίας, με υποθέσεις οι οποίες είναι χρήσιμες για την αντιμετώπιση του υλικού και αναφέρονται σε σχέσεις, οι οποίες δεν μπορούν να γίνουν αντικείμενο άμεσης παρατήρησης [...] Τέτοιες και παρόμοιες ιδέες ανήκουν σε μια εικοτολογική [ή θεωρησιακή] υπερδομή [spekulativer Überbau] της ψυχανάλυσης, κάθε κομμάτι της οποίας μπορεί να θυσιαστεί ή να αντικατασταθεί μόλις αποδειχτεί μια ανεπάρκεια, δίχως κάποια ζημιά και δίχως να χρειάζεται να μετανιώνει κανείς για αυτό (Freud 1948, σελ. 57-58)³⁰.

Από το απόσπασμα διαφαίνεται πως φιλοσοφικά η ψυχαναλυτική θεωρία πρέπει να χωριστεί σε δύο τμήματα, ένα που επάγεται άμεσα από την εμπειρία και ένα που συνιστά υποθέσεις, προκειμένου —εργαλειοκρατικώ τω τρόπω— να γίνει διαχείριση του εμπειρικού υλικού. Επιπλέον, οι θεωρητικοί όροι αυτού του τμήματος μπορούν ανά πάσα στιγμή να εγκαταλειφθούν ή να αναθεωρηθούν. Ο φιλοσοφικός αυτός αναστοχασμός περί της ίδιας της θεωρίας, λίγα περιθώρια αφήνει, ώστε οι θεωρητικοί (μη παρατηρησιακοί όροι) να μπορέσουν να κατανοηθούν ρεαλιστικά: ως αιτιακά δρώσες οντότητες με αντικειμενική ύπαρξη.

Από την άλλη μεριά, όταν ο Φρόντ μιλάει περισσότερο ως επιστήμονας του ασυνειδήτου και λιγότερο ως φιλόσοφος της εν λόγω επιστήμης, οι διατυπώσεις το είναι περισσότερο ρεαλιστικές. Λέει για παράδειγμα, «[μ]πορούμε να προχωρήσουμε ακόμη πιο πέρα και να υποστηρίξουμε, με σκοπό να θεμελιώσουμε την *ύπαρξη* μιας ασυνείδητης κατάστασης πως το περιεχόμενο της συνείδησης ανά πάσα στιγμή είναι εξαιρετικά περιορισμένο και πως το μεγαλύτερο μέρος αυτού που ονομάζουμε συνειδητή γνώση, βρίσκεται υποχρεωτικά τον περισσότερο χρόνο σε λανθάνουσα κατάσταση, άρα σε κατάσταση ψυχικής ασυνειδησίας» (Freud 2000, σελ. 53, η έμφαση δική μας). Σε αυτό, όπως και σε πολλά άλλα αποσπάσματα, η γλώσσα του Φρόντ τον ωθεί σε έναν αυθόρμητο ρεαλισμό, ο οποίος απάδει με την εμπειρομένη εργαλειοκρατία της θετικιστικής του εκπαίδευσης.

³⁰ Ευχαριστώ τον Γιάννη Κοζάτσα για την απόδοση στα ελληνικά του πρωτότυπου γερμανικού αποσπάσματος.

Βιβλιογραφία

- Althusser, L.(1993), *Écrits sur la Psychanalyse: Freud et Lacan*, Paris: Stock/Imec.
- Assoun P.L (1993), «Métopsychologie et sciences de la culture» στο P.L. Assoun & M. Zafiroopoulos (επιμ.), *Freud et les Sciences Sociales: Psychanalyse et Théorie de la Culture*, Paris, Armand Colin, Coursus, σελ.
- Assoun, P. L. & Zafiroopoulos, M. (επιμ.), (2002), *Anthropologie Psychanalytique*, Paris: Anthropos-Economica.
- Autiquet, M. (1994), *Sigmund Freud Metapsychologie*, Paris: Bertrand-Lacoste.
- Bogousslavsky, J., Walusinski, O. & Veyrunes, D. (2009), « Crime, Hysteria and Belle Époque Hypnotism: The Path Traced by Jean-Martin Charcot and Georges Gilles de la Tourette», *European Neurology*, 62 (4), σελ. 193–9.
- Breuer, J. & Freud, S. (2018), *Μελέτες για την Υστερία*, μτφρ. Δ. Παναγιωτοπούλου, Αθήνα: Πλέθρον.
- Erwin, E. (επιμ.), (2002), *The Freud Encyclopedia: Theory, Therapy, and Culture*, New York: Routledge.
- Fletcher, J. (2013), *Freud and the Scene of the Trauma*, New York: Fordham University Press.
- Freud, S. (1912), «The Dynamics of Transference», *Standard Edition* 12, σελ. 99–108.
- Freud, S. (1914), «The History of Psychoanalytic Movement», μτφρ. A.A. Brill, στο *Nervous and Mental Disease Monograph Series* (No. 25). New York: Nervous and Mental Disease Pub. Co. Ανακτήθηκε από το <https://psychclassics.yorku.ca/Freud/History/> στις 29/11/2019.
- Freud, S. (1978), *Τοτέμ και Ταμπού*, μτφρ. Χ. Αντωνίου, Αθήνα: Επίκουρος.
- Freud S. (1948), «Selbstdarstellung», στο A. Freud, E. Bibring, W. Hoffer, E. Kris και O. Isakower (επιμ.), *Gesammelte Werke τ. 14: Werke aus den Jahren 1925-1931*, London: Imago Publishing, σελ. 31-90.
- Freud, S. (1950), *An Autobiographical Study*, The International Psycho-analytic Library vol. 26, μτφρ. J. Strachey, London: The Hogarth Press.
- Freud, S. (1994α), *Εισαγωγή στην Ψυχανάλυση*, μτφρ. Λ. Αναγνώστου, Αθήνα: Επίκουρος.
- Freud, S. (1994β), *Πολιτισμός Πηγή Δυστυχίας*, μτφρ. Γ. Βαμβάλης, Αθήνα: Επίκουρος.
- Freud, S. (1995), *Η Ερμηνεία των Ονείρων*, μτφρ. Λ. Αναγνώστου, Αθήνα: Επίκουρος.
- Freud, S. (1997), *Ο Άνδρας Μωσής και η Μονοθεϊστική Θρησκεία*, μτφρ. Λ. Αναγνώστου, Αθήνα: Επίκουρος.
- Freud, S. (1998), *Επίκαιρες Παρατηρήσεις για τον Πόλεμο και τον Θάνατο*, μτφρ. Λ. Αναγνώστου, Αθήνα: Επίκουρος.

- Freud, S. (2000), *Δοκίμια Μεταψυχολογίας (1915)*, μτφρ. Θ. Παραδέλλης, Αθήνα: Καστανιώτης.
- Freud, S. (2001), *Πέραν της Αρχής της Ηδονής*, μτφρ. Λ. Αναγνώστου, Αθήνα: Επίκουρος.
- Freud, S. (2010), *The Interpretation of Dreams*, μτφρ. J. Strachey, New York: Basic Books.
- Freud, S. (2011α), *Το Εγώ και το Αυτό*, μτφρ. Α. Δημητρά, Αθήνα: Νίκας.
- Freud, S. (2011β), «Psycho-analysis», στο I. Smith (επιμ.) *Freud's Complete Works*, Epub, σελ. 4001-4007.
- Freud, S. (2011γ), «Neurosis and Psychosis», στο I. Smith (επιμ.) *Freud's Complete Works*, Epub, σελ. 4065-4069.
- Freud, S. (2011δ), «New Introductory Lectures on Psychoanalysis», στο I. Smith (επιμ.) *Freud's Complete Works*, Epub, σελ. 4619-4787.
- Freud, S. (2011ε), «An Outline of Psycho-analysis», στο I. Smith (επιμ.) *Freud's Complete Works*, Epub, σελ. 4982-5065.
- Freud, S. (2014), *Ψυχολογία των Μαζών και Ανάλυση του Εγώ*, μτφρ. Β. Πατσογιάννης, Αθήνα: Πλέθρον.
- Freud, S. (2016α), *Ψυχοπαθολογία της Καθημερινής Ζωής*, μτφρ. Β. Πατσογιάννης, Αθήνα: Πλέθρον.
- Freud, S. (2016β), *Πέντε Διαλέξεις για την Ψυχανάλυση*, μτφρ. Ν. Μυλωνά, Αθήνα: Νίκας.
- Freud, S. (2018), *Πέντε Διαλέξεις για την Ψυχανάλυση*, μτφρ. Ν. Μυλωνά, Αθήνα: Νίκας.
- Gay, P. (2006), *Freud: A Life for Our Time*, New York and London: W.W. Norton & Company.
- Holder, A. (2014α), «Metapsychology», στο H. Nagera (επιμ.), *Basic Psychoanalytic Concepts on Metapsychology, Conflicts, Anxiety and Another Subjects*, New York: Routledge, σελ. 19-26.
- Holder, A. (2014β), «The Dynamic Point of View», στο H. Nagera (επιμ.), *Basic Psychoanalytic Concepts on Metapsychology, Conflicts, Anxiety and Another Subjects*, New York: Routledge, σελ. 27-30.
- Holder, A. (2014γ), «The Economic Point of View», στο H. Nagera (επιμ.), *Basic Psychoanalytic Concepts on Metapsychology, Conflicts, Anxiety and Another Subjects*, New York: Routledge, σελ. 31-37.
- Holder, A. (2014δ), «The Topographic Point of View», στο H. Nagera (επιμ.), *Basic Psychoanalytic Concepts on Metapsychology, Conflicts, Anxiety and Another Subjects*, New York: Routledge, σελ. 38-41.
- Holder, A. (2014ε), «The Genetic Point of View», στο H. Nagera (επιμ.), *Basic Psychoanalytic Concepts on Metapsychology, Conflicts, Anxiety and Another Subjects*, New York: Routledge, σελ. 43-46.

Jones, E. (2003), *Σίγκμουντ Φρόντ: Η ζωή και το Έργο του*, μτφρ. Ξ. Κομνηνός, Αθήνα: Ίνδικτος.

Laplanche, J. & Pontalis, J.-B. (1968), «Avant-propos de traducteurs», στο S. Freud, *Métopsyehologie*, Paris: Gallimard, σελ. 7-9.

Laplanche, J. & Pontalis, J.-B. (1986), *Λεξιλόγιο της Ψυχανάλυσης*, Αθήνα: Κέδρος.

Loparic, Z. (2010), «From Freud to Winnicott: Aspects of a Paradigm Change», στο J. Abram, *Donald Winnicott Today*, London & New York: Routledge, σελ. 113-156.

Smith, R.J. (2016), «Darwin, Freud, and the Continuing Misrepresentation of the Primal Horde», *Current Anthropology*, 57 (6), σελ. 838-843.